M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

PRO P. QUINCTIO, PRO SEX. ROSCIO AMERINO, PRO Q. ROSCIO COMŒDO.

RECOGNOVIT

REINHOLDUS KLOTZ.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLII.

M. TULLII CICERONIS
PRO P. QUINCTIO
ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Tullio Decula Cn. Cornelio Dolabella coss. anno post urbem conditam DCLXXIII. M. Tullius Cicero, quum ipse annum vicesimum sextum ageret, qua de re A. Gellius *Noct. Attic.* lib. XV. cap. 28. curiosius disputat, hanc P. Quinctii causam, quam aliquotiens antea M. Iunius orator apud C. Aquilium Gallum iudicem egerat, apud eumdem iudicem contra Q. Hortensium, qui pro Sex. Naevio P. Quinctii adversario sedente L. Marcio Philippo dicebat, solus peroravit. Quo iudicio etsi litteris proditum non est utrum P. Quinctius condemnatus an absolutus fuerit, tamen videtur M. Tullius clienti suo, illi quidem non sine iusta causa in ius adducto, sed iniqua tamen ratione iuris oppresso, praesidio fuisse, quod orationem postea conscripsit, conscriptam foras dedit.

I. 1. Quae res in civitate duae plurimum possunt, eae contra nos ambae faciunt in hoc tempore, summa gratia et eloquentia: quarum alteram, C. Aquili, vereor, alteram metuo. Eloquentia Q. Hortensii ne me dicendo impediat nonnihil commoveor: gratia Sex. Naevii ne P. Quinctio noceat, id vero non mediocriter pertimesco. 2. Neque hoc tanto opere querendum videretur, haec summa in illis esse, si in nobis essent saltem mediocria. Verum ita res se habet, ut ego, qui neque usu satis et ingenio parum possum, cum patrono disertissimo comparer: P. Quinctius, cuius tenues opes, nullae facultates, exiguae amicorum copiae sunt, cum adversario gratiosissimo contendat. 3. Illud quoque nobis accedit incommodum, quod M. Iunius, qui hanc causam, C.

Aquili, aliquotiens apud te egit, homo et in aliis causis exercitatus et in hac multum ac saepe versatus hoc tempore abest nova legatione impeditus, et ad me ventum est, qui ut summa haberem caetera, temporis quidem certe vix satis habui, ut rem tantam, tot controversiis implicatam, possem cognoscere. 4. Ita quod mihi consuevit in caeteris causis esse adiumento, id quoque in hac causa deficit. Nam quo minus ingenio possum, subsidio mihi diligentiam comparavi: quae quanta sit, nisi tempus et spatium datum sit, intelligi non potest. Quae quo plura sunt, C. Aquili, eo te et eos, qui tibi in consilio sunt, meliori mente nostra verba audire oportebit, ut multis incommodis veritas debilitata tandem aequitate talium virorum recreetur. 5. Quodsi tu iudex nullo praesidio fuisse videbere contra vim et gratiam solitudini atque inopiae, si apud hoc consilium ex opibus, non ex veritate causa pendetur, profecto nihil est iam sanctum atque sincerum in civitate, nihil quod humilitatem cuiusquam gravitas et virtus iudicis consoletur. Certe aut apud te et eos, qui tibi adsunt, veritas valebit aut ex hoc loco repulsa vi et gratia locum ubi consistat reperire non poterit. II. Non eo dico, C. Aquili, quo mihi veniat in dubium tua fides et constantia aut quo non in iis, quos tibi advocasti, viris electissimis civitatis spem summam habere P. Quinctius debeat. 6. Quid ergo est? Primum magnitudo periculi summo timore hominem adficit, quod uno iudicio de fortunis omnibus decernit, idque quum cogitat, non minus saepe ei venit in mentem potestatis quam aequitatis tuae, propterea quod omnes, quorum in alterius manu vita posita est, saepius illud cogitant, quid possit is, cuius in dicione ac potestate sunt, quam quid debeat facere. 7. Deinde habet adversarium P. Quinctius verbo Sex. Naevium, re vera huiusce aetatis homines disertissimos, fortissimos, florentissimos nostrae civitatis, qui communi studio summis opibus Sex. Naevium defendunt, si id est defendere cupiditati alterius obtemperare, quo is facilius quem velit iniquo iudicio opprimere possit. 8. Nam quid hoc iniquius aut indignius, C. Aquili, dici aut commemorari potest, quam me, qui caput alterius, famam fortunasque defendam, priore loco causam dicere:

quum praesertim Q. Hortensius, qui hoc iudicio partes accusatoris obtinet, contra me sit dicturus, cui summam copiam facultatemque dicendi natura largita est? Ita fit ut ego, qui tela depellere et vulneribus mederi debeam, tum id facere cogar, quum etiam telum adversarius nullum iecerit: illis autem id tempus impugnandi detur, quum et vitandi illorum impetus potestas adempta nobis erit et, si qua in re, id quod parati sunt facere, falsum crimen quasi venenatum aliquod telum iecerint, medicinae faciendae locus non erit. **9.** Id accidit praetoris iniquitate et iniuria: primum quod contra omnium consuetudinem iudicium prius de probro quam de re maluit fieri: deinde quod ita constituit id ipsum iudicium, ut reus antequam verbum accusatoris audisset, causam dicere cogeretur. Quod eorum gratia et potentia factum est, qui quasi sua res aut honos agatur, ita diligenter Sex. Naevii studio et cupiditati morem gerunt, et [in] eius modi rebus opes suas experiuntur, in quibus, quo plus propter virtutem nobilitatemque possunt, eo minus quid possint debent ostendere. **10.** Quum tot tantisque difficultatibus adfectus atque adflictus in tuam, C. Aquili, fidem, veritatem, misericordiam P. Quinctius confugerit, quum adhuc ei propter vim adversariorum non ius par, non agendi potestas eadem, non magistratus aequus reperiri potuerit: quum ei summam per iniuriam omnia inimica atque infesta fuerint, te, C. Aquili, vosque, qui in consilio adestis, orat atque obsecrat, ut multis iniuriis iactatam atque agitatam aequitatem in hoc tandem loco consistere et confirmari patiamini. III. **11.** Id quo facilius facere possitis, dabo operam ut a principio res quemadmodum gesta et contracta sit cognoscatis.

C. Quinctius fuit P. Quinctii huius frater, sane caeterarum rerum pater familias et prudens et attentus, una in re paullo minus consideratus, qui societatem cum Sex. Naevio fecerit, viro bono, verum tamen non ita instituto, ut iura societatis et officia certi patris familias nosse posset, non quo ei deesset ingenium: nam neque parum facetus scurra Sex. Naevius neque inhumanus praeco umquam est existimatus. Quid ergo est? Quum ei natura nihil melius quam vocem dedisset, pater nihil praeter libertatem reliquisset, vocem in

quaestum contulit, libertate usus est, quo impunius dicax esset. 12. Quare quod socium tibi eum velles adiungere nihil erat, nisi ut in tua pecunia condisceret qui pecuniae fructus esset: tamen inductus consuetudine ac familiaritate Quinctius fecit, ut dixi, societatem earum rerum, quae in Gallia comparabantur. Erat ei pecuaria res ampla et rustica sane bene culta et fructuosa. Tollitur ab atriis Liciniis atque a praeconum consessu in Galliam Naevius et trans Alpes usque transfertur. Fit magna mutatio loci, non ingenii. Nam qui ab adolescente quaestum sibi instituisset sine impendio, postea quam nescio quid impendit et in commune contulit, mediocri quaestu contentus esse non poterat. 13. Nec mirum, si is, qui vocem venalem habuerat, ea, quae voce quaesierat, magno sibi quaestui fore putabat. Itaque hercule haud mediocriter de communi quidquid poterat ad se in privatam domum sevocabat. Qua in re ita diligens erat, quasi ii, qui magna fide societatem gererent, arbitrium pro socio condemnari solerent. Verum his de rebus non necesse habeo dicere ea, quae me P. Quinctius cupit commemorare: tametsi causa postulat, tamen quia postulat, non flagitat, praeteribo.

IV. 14. Quum annos iam complures societas esset et quum saepe suspectus Quinctio Naevius fuisset, neque ita commode posset rationem reddere earum rerum, quas libidine, non ratione gesserat, moritur in Gallia Quinctius, quum adesset Naevius, et moritur repentino. Heredem testamento reliquit hunc P. Quinctium, ut, ad quem summus maeror morte sua veniebat, ad eumdem summus honos quoque perveniret. 15. Quo mortuo nec ita multo post in Galliam proficiscitur Quinctius. Ibi cum isto Naevio familiariter vivit. Annum fere una sunt, quum et de societate multa inter se communicarent et de tota illa ratione atque re Gallicana: neque interea verbum ullum interposuit Naevius, aut societatem sibi quidpiam debere aut privatim Quinctium debuisse. Quum aeris alieni aliquantum esset relictum, quibus nominibus pecuniam Romae curari oporteret, auctionem in Gallia P. hic Quinctius Narbone se facturum esse proscribit earum rerum, quae ipsius erant privatae. 16. Ibi tum vir optimus

Sex. Naevius hominem multis verbis deterret ne auctionetur: eum non ita commode posse eo tempore quo proscripsisset vendere: Romae sibi numorum facultatem esse, quam, si saperet, communem existimaret pro fraterna illa necessitudine et pro ipsius adfinitate. Nam P. Quinctii consobrinam habet in matrimonio Naevius et ex ea liberos. Quia quod virum bonum facere oportebat, id loquebatur Naevius, credidit Quinctius eum, qui orationem bonorum imitaretur, facta quoque imitaturum: auctionem velle facere desistit: Romam proficiscitur: decedit ex Gallia Romam simul Naevius. **17.** Quum pecuniam C. Quinctius P. Scapulae debuisset, per te, C. Aquili, decidit P. Quinctius, quod liberis eius dissolveret. Hoc eo per te agebatur, quod propter aerariam rationem non satis erat in tabulis inspexisse quantum deberetur, nisi ad Castoris quaesisses quantum solveretur. Decidis statuisque tu propter necessitudinem, quae tibi cum Scapulis est, quid iis ad denarium solveretur.

V. **18.** Haec omnia Quinctius agebat auctore et consuasore Naevio. Nec mirum, si eius utebatur consilio, cuius auxilium sibi paratum putabat. Non modo enim pollicitus erat in Gallia, sed Romae cotidie, simul atque sibi hic adnuisset, numeraturum se dicebat. Quinctius porro istum posse facere videbat: debere intelligebat: mentiri, quia causa cur mentiretur non erat, non putabat. Quasi domi numos haberet, ita constituit Scapulis se daturum: Naevium certiorem facit, rogat ut curet quod dixisset: **19.** quum iste vir optimus — vereor ne se derideri putet, quod iterum iam dico: optimus — qui hunc in summas angustias adductum putaret, ut eum suis condicionibus in ipso articulo temporis astringeret, assem sese negat daturum, nisi prius de rebus rationibusque societatis omnibus decidisset et scisset sibi cum Quinctio controversiae nihil futurum. Posterius, inquit, ista videbimus, Quinctius: nunc hoc velim cures, si tibi videtur, quod dixisti. Negat se alia ratione facturum, quod promisisset; non plus sua referre, quam si, quum auctionem venderet, domini iussu quidpiam promisisset. **20.** Destitutione illa perculsus Quinctius a Scapulis paucos dies aufert: in Galliam mittit, ut ea, quae proscripserat, venirent:

deteriore tempore absens auctionatur: Scapulis difficiliore condicione dissolvit. Tunc appellat ultro Naevium, ut quoniam suspicaretur aliqua de re fore controversiam, videret ut quam primum et quam minima cum molestia tota res transigeretur. 21. Dat iste amicum M. Trebellium, nos communem necessarium, qui istius domi erat educatus et quo utebatur iste plurimum, propinquum nostrum, Sex. Alfenum. Res convenire nullo modo poterat, propterea quod hic mediocrem iacturam facere cupiebat, iste mediocri praeda contentus non erat. 22. Itaque ex eo tempore res esse in vadimonium coepit. Quum vadimonia saepe dilata essent et quum aliquantum temporis in ea re esset consumptum neque quidquam profectum esset, venit ad vadimonium Naevius. VI. Obsecro, C. Aquili vosque, qui adestis in consilio, ut diligenter attendatis, ut singulare genus fraudis et novam rationem insidiarum cognoscere possitis. 23. Ait se auctionatum esse in Gallia: quod sibi videretur se vendidisse: curasse ne quid sibi societas deberet: se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere: si quid agere velit secum Quinctius, non recusare. Hic quum rem Gallicanam cuperet revisere, hominem in praesentia non vadatur: ita sine vadimonio disceditur. Deinde Romae dies xxx fere Quinctius commoratur. Cum caeteris quae habebat vadimonia differt, ut expeditus in Galliam proficisci posset. Proficiscitur. 24. Roma egreditur ante diem II Kalend. Februarias Quinctius Scipione et Norbano coss. Quaeso, ut eum diem memoriae mandetis. L. Albius Sex. filius Quirina vir bonus et cum primis honestus una profectus est. Quum venissent ad Vada Volaterrana quae nominantur, vident perfamiliarem Naevii, qui ex Gallia pueros venales isti adducebat, L. Publicium, qui, ut Romam venit, narrat Naevio quo in loco viderit Quinctium. † Quod nisi ex Publicio narratum Naevio esset, non tam cito res in contentionem venisset. 25. Tum Naevius pueros circum amicos dimittit: ipse suos necessarios ab atriis Liciniis et a faucibus macelli corrogat, ut ad tabulam Sextiam sibi adsint hora secunda postridie. Veniunt frequentes. Testificatur iste P. QUINCTIUM NON STITISSE ET SE STITISSE. Ta-

bulae maximae signis hominum nobilium consignantur. Disceditur. Postulat a Burrieno praetore Naevius, ut ex edicto bona possidere liceat. Iussit bona proscribi eius, quicum familiaritas fuerat, societas erat, adfinitas liberis istius vivis divelli nullo modo poterat. 26. Qua ex re intelligi facile potuit nullum esse officium tam sanctum atque sollemne, quod non avaritia comminuere ac violare soleat. Etenim si veritate amicitia, fide societas, pietate propinquitas colitur: necesse est iste, qui amicum, socium, adfinem fama atque fortunis spoliare conatus est, vanum se et perfidiosum et impium esse fateatur. 27. Libellos Sex. Alfenus, procurator P. Quinctii, familiaris et propinquus Sex. Naevii, deiicit: servulum unum, quem iste prehenderat, abducit: denunciat sese procuratorem esse: istum aequum esse famae fortunisque P. Quinctii consulere et adventum eius exspectare. Quod si facere nolit atque imbiberit eius modi rationibus illum ad suas condiciones perducere, sese nihil precari et, si quid agere velit, iudicio defendere. 28. Haec dum Romae geruntur, Quinctius interea contra ius, consuetudinem, edicta praetorum de saltu agroque communi a servis communibus vi detruditur. VII. Existima, C. Aquili, modo et ratione omnia Romae Naevium fecisse, si hoc, quod per literas istius in Gallia gestum est, recte atque ordine factum videtur. Expulsus atque eiectus e praedio Quinctius, accepta insigni iniuria, confugit ad C. Flaccum imperatorem, qui tunc erat in provincia: quem, ut ipsius dignitas poscit, honoris gratia nomino. Is eam rem quam vehementer vindicandam putarit ex decretis eius poteritis cognoscere. 29. Alfenus interea Romae cum isto gladiatore vetulo cotidie pugnabat: utebatur populo sane suo, propterea quod iste caput petere non desinebat. Iste postulat, ut procurator iudicatum solvi satisdaret: negat Alfenus aequum esse procuratorem satis dare, quod reus satis dare non deberet, si ipse adesset. Appellantur tribuni: a quibus quum esset certum auxilium petitum, ita tum disceditur, ut idibus Septembribus P. Quinctium sisti Sex. Alfenus promitteret.

VIII. Venit Romam Quinctius: vadimonium sistit. 30. Iste, homo acerrimus, bonorum possessor, expulsor, ereptor,

annum et sex menses nihil petit: quiescit: condicionibus hunc quoad potest producit: a Cn. Dolabella denique praetore postulat, ut sibi Quinctius iudicatum solvi satis det, ex formula: QUOD AB EO PETAT, QUOIUS EX EDICTO PRAETORIS BONA DIES XXX POSSESSA SINT. Non recusabat Quinctius quin ita satis dare iuberet, si bona possessa essent ex edicto. Decernit: quam aequum nihil dico, unum hoc dico: novum: et hoc ipsum tacuisse mallem, quoniam utrumque quivis intelligere potuisset: iubet P. Quinctium sponsionem cum Sex. Naevio facere: SI BONA SUA EX EDICTO P. BURRIENI PRAETORIS DIES XXX POSSESSA NON ESSENT. Recusabant qui aderant tum Quinctio: demonstrabant de re iudicium fieri oportere, ut aut uterque inter se aut neuter satis daret: non necesse esse famam alterius in iudicium venire. **31.** Clamabat porro ipse Quinctius sese idcirco nolle satis dare, ne videretur iudicasse bona sua ex edicto possessa esse: sponsionem porro si istius modi faceret, se, id quod nunc evenit, de capite suo priore loco causam esse dicturum. Dolabella, quemadmodum solent homines nobiles, seu recte seu perperam facere coeperunt, ita in utroque excellunt, ut nemo nostro loco natus adsequi possit, iniuriam facere fortissime perseverat: aut satis daret aut sponsionem iubet facere et interea recusantes nostros advocatos acerrime submoveri.

IX. **32.** Conturbatus sane discedit Quinctius: neque mirum, cui haec optio tam misera tamque iniqua daretur, ut aut ipse se capitis damnaret, si satis dedisset, aut causam capitis, si sponsionem fecisset, priore loco diceret. Quum in altera re causa nihil esset quin secus iudicaret ipse de se, quod iudicium gravissimum est, in altera spes esset ad talem tamen virum iudicem veniendi, unde eo plus opis auferret, quo minus attulisset gratiae, sponsionem facere maluit: fecit. Te iudicem, C. Aquili, sumpsit: ex sponso egit. In hoc summa iudicii causaque tota consistit.

33. Iudicium esse, C. Aquili, non de re pecuniaria, sed de fama fortunisque P. Quinctii vides. Quum maiores ita constituerint, ut qui pro capite diceret, is posteriore loco diceret, nos inaudita criminatione accusatorum priore loco causam dicere intelligis. Eos porro, qui defendere consue-

runt, vides accusare et ea ingenia converti ad perniciem, quae antea versabantur in salute atque auxilio ferendo. Illud etiam restiterat, quod hesterno die fecerunt, ut te in ius adducerent, ut nobis tempus quam diu diceremus praestitueres: quam rem facile a praetore impetrassent, nisi tu quod esset tuum ius et officium tempusque docuisses. 34. Neque nobis adhuc praeter te quisquam fuit, ubi nostrum ius contra illos obtineremus, neque illis umquam satis fuit illud obtinere, quod probari omnibus posset. Ita sine iniuria potentiam levem atque inopem esse arbitrantur.

X. Verum quoniam tibi instat Hortensius ut eas in consilium, a me postulat ne dicendo tempus absumam, queritur priore patrono causam defendente numquam perorari potuisse, non patiar istam manere suspicionem, nos rem iudicari nolle, neque illud mihi adrogabo, me posse causam commodius demonstrare quam antea demonstrata sit: neque tamen tam multa verba faciam, propterea quod et ab illo, qui tum dixit, iam informata causa est et a me, qui neque excogitare neque pronunciare multa possum, brevitas postulatur, quae mihimet ipsi amicissima est: 35. faciam, quod te saepe animadverti facere, Hortensi: totam causae meae dictionem certas in partes dividam. Tu id semper facis, quia semper potes: ego in hac causa faciam, propterea quod in hac videor posse facere. Quod tibi natura dat ut semper possis, id mihi causa concedit ut hodie possim. Certos mihi fines terminosque constituam, extra quos egredi non possim, si maxime velim, ut et mihi sit propositum de quo dicam et Hortensius habeat exposita ad quae respondeat et tu, C. Aquili, iam ante animo prospicere possis quibus de rebus auditurus sis.

36. Negamus te bona P. Quinctii, Sex. Naevi, possedisse ex edicto praetoris. In eo sponsio facta est. Ostendam primum causam non fuisse cur a praetore postulares, ut bona P. Quinctii possideres: deinde ex edicto te possidere non potuisse: postremo non possedisse. Quaeso, C. Aquili vosque, qui estis in consilio, ut quid pollicitus sim diligenter memoriae mandetis. Etenim rem facilius totam accipietis, si haec memineritis, et me facile vestra existima-

tione revocabilis, si extra hos cancellos egredi conabor, quos mihi ipse circumdedi. Nego fuisse causam cur postularet: nego ex edicto possidere potuisse: nego possedisse. Haec tria quum docuero, perorabo.

XI. 37. Non fuit causa cur postulares. Qui hoc intelligi potest? Quia Sex. Naevio neque ex societatis ratione neque privatim quidquam debuit Quinctius. Quis huic rei testis est? Idem qui acerrimus adversarius. In hanc rem te, te inquam, testem, Naevi, citabo. Annum et eo diutius post mortem C. Quinctii fuit in Gallia tecum simul Quinctius. Doce te petisse ab eo istam nescio quam innumerabilem pecuniam: doce aliquando mentionem fecisse, dixisse deberi: debuisse concedam. 38. Moritur C. Quinctius, qui tibi, ut ais, certis nominibus grandem pecuniam debuit. Heres eius P. Quinctius in Galliam ad te ipsum venit in agrum communem: eo denique, ubi non modo res erat, sed ratio quoque omnis et omnes litterae. Quis tam dissolutus in re familiari fuisset, quis tam negligens, quis tam tui, Sexte, dissimilis, qui quum res ab eo, quicum contraxisset, recessisset et ad heredem pervenisset, non heredem, quum primum vidisset, certiorem faceret? appellaret? rationem adferret? si quid in controversiam veniret, aut intra parietes aut summo iure experiretur? Itane est? quod viri optimi faciunt, si qui suos propinquos ac necessarios caros et honestos esse atque haberi volunt, id Sex. Naevius non faceret, qui usque eo fervet ferturque avaritia, ut de suis commodis aliquam partem nolit committere, ne quam partem huic propinquo suo ullius ornamenti relinquat? 39. Et is pecuniam, si qua deberetur, non peteret, qui, quia quod debitum numquam est id datum non est, non pecuniam modo, verum etiam hominis propinqui sanguinem vitamque eripere conatur? Huic tu molestus esse videlicet noluisti, quem nunc respirare libere non sinis? quem nunc interficere nefarie cupis, eum tum pudenter appellare nolebas? Ita credo: hominem propinquum, tui observantem, virum bonum, pudentem, maiorem natu, nolebas aut non audebas appellare: saepe, ut fit, quum ipse te confirmasses, quum statuisses mentionem de pecunia facere, quum paratus meditatusque venisses, homo ti-

midus, virginali verecundia, subito ipse te retinebas: excidebat repente oratio: quum cuperes appellare, non audebas, ne invitus audiret. Id erat profecto. XII. 40. Credamus hoc, Sex. Naevium, cuius caput oppugnet, eius auribus pepercisse. — Si debuisset, Sexte, petisses et petisses statim; si non statim, paullo quidem post; si non paullo, at aliquanto; sex quidem illis mensibus profecto; anno vertente sine controversia. Anno et sex mensibus vero, quum tibi cotidie potestas hominis fuisset admonendi, verbum nullum facis: biennio iam confecto fere appellas. Quis tam perditus ac profusus nepos non adesa iam, sed abundanti etiam pecunia sic dissolutus fuisset, ut fuit Sex. Naevius? Quum hominem nomino, satis mihi videor dicere. 41. Debuit tibi C. Quinctius: numquam petisti. Mortuus est ille: res ad heredem venit. Quum eum cotidie videres, post biennium denique appellas. Dubitabitur utrum sit probabilius Sex. Naevium statim, si quid deberetur, petiturum fuisse, an ne appellaturum quidem biennio? Appellandi tempus non erat? At tecum plus annum vixit. In Gallia agi non potuit? At et in provincia ius dicebatur et Romae iudicia fiebant. Restat, ut aut summa negligentia tibi obstiterit aut unica liberalitas. Si negligentiam dices, mirabimur: si bonitatem, ridebimus. Neque praeterea quid possis dicere invenio. Satis est argumenti nihil esse debitum Naevio, quod tam diu nihil petivit.

XIII. 42. Quid, si hoc ipsum, quod nunc facit, ostendo testimonio esse nihil deberi? Quid enim nunc agit Sex. Naevius? Qua de re controversia est? Quod est hoc iudicium, in quo iam biennium versamur? quid negocii geritur, in quo ille tot et tales viros defatigat? Pecuniam petit. Nunc denique? Verum tamen petat: audiamus. 43. De rationibus et controversiis societatis vult diiudicari. Sero. Verum aliquando tamen: concedamus. Non, inquit, id ago, C. Aquili, neque in eo nunc laboro. Pecunia mea tot annos utitur P. Quinctius. Utatur sane. Non peto. Quid igitur pugnas? an quod saepe multis in locis dixisti, ne in civitate sit? ne locum suum, quem adhuc honestissime defendit, obtineat? ne numeretur inter vivos: decernat de vita et ornamentis suis omnibus: apud iudicem causam priore loco di-

cat: et eam quum orarit, tum denique vocem accusatoris audiat? Quid, hoc quo pertinet? ut ocius ad tuum pervenias? At si id velles, iam pridem actum esse poterat. 44. Ut honestiore iudicio conflictere? — At sine summo scelere P. Quinctium propinquum tuum iugulare non potes. — Ut facilius iudicium sit? — At neque C. Aquilius de capite alterius libenter iudicat et Q. Hortensius contra caput non didicit dicere. Quid a nobis autem, C. Aquili, refertur? Pecuniam petit: negamus deberi. Iudicium fiat statim: non recusamus. Ut quid praeterea? Si veretur ut res iudicio facto parata sit, iudicatum solvi satis accipiat: quibus a me verbis satis accipiet, isdem ipse, quod peto, satis det. Actum iam potest esse, C. Aquili: iam tu potes liberatus discedere molestia prope dicam non minore quam Quinctius. 45. Quid agimus, Hortensi? quid de hac condicione dicimus? Possumus aliquando depositis armis sine periculo fortunarum de re pecuniaria disceptare? possumus ita rem nostram persequi, ut hominis propinqui caput incolume esse patiamur? possumus petitoris personam capere, accusatoris deponere? Immo, inquit, abs te satis accipiam: ego autem tibi satis non dabo. XIV. Quis tandem nobis ista iura tam aequa describit? quis hoc statuit, quod aequum sit in Quinctium, id iniquum esse in Naevium? — Quinctii bona, inquit, ex edicto praetoris possessa sunt. — Ergo id ut confitear postulas, ut, quod numquam factum esse iudicio defendimus, id proinde quasi factum sit nostro iudicio confirmemus. 46. Inveniri ratio, C. Aquili, non potest, ut ad suum quisque quam primum sine cuiusquam dedecore, infamia pernicieque perveniat? Profecto si quid deberetur, peteret: non omnia iudicia fieri mallet, quam unum illud, unde haec omnia iudicia nascuntur. Qui inter tot annos ne appellarit quidem Quinctium, quum potestas esset agendi cotidie: qui quo tempore primum male agere coepit, in vadimoniis differendis tempus omne consumpserit: qui postea vadimonium quoque missum fecerit, hunc per insidias vi de agro communi deiecerit: qui quum de re agendi nullo recusante potestas fuisset, sponsionem de probro facere maluerit: qui quum revocetur ad id iudicium, unde nata haec sunt omnia,

condicionem aequissimam repudiet, fateatur se non pecuniam, sed vitam et sanguinem petere: is non hoc palam dicit: Mihi si quid deberetur, peterem, atque adeo iampridem abstulissem: 47. nihil hoc tanto negocio, nihil tam invidioso iudicio, nihil tam advocatione copiosa uterer, si petendum esset: extorquendum est invito atque ingratis: quod non debet eripiendum atque exprimendum est: de fortunis omnibus P. Quinctius deturbandus est: potentes, diserti, nobiles omnes advocandi sunt: adhibenda vis est veritati: minae iactentur, pericula intendantur, formidines opponantur, ut iis rebus aliquando victus et perterritus ipse se dedat? Quae mehercule omnia, quum qui contra pugnent video, et quum illum consessum considero, adesse atque impendere videntur neque vitari ullo modo posse. Quum autem ad te, C. Aquili, oculos animumque rettuli, quo maiore conatu studioque aguntur, eo leviora infirmioraque existimo. Nihil igitur debuit, ut tu ipse praedicas.

48. Quid, si debuisset, continuone causa fuisset cur a praetore postulares ut bona possideres? Non opinor id quidem neque ius esse neque cuiquam expedire. Quid igitur demonstrat? Vadimonium sibi ait esse desertum. XV. Ante quam doceo id factum non esse, libet mihi, C. Aquili, ex officii ratione atque ex omnium consuetudine rem ipsam et factum simul Sex. Naevii considerare. Ad vadimonium non venerat, ut ais, is, quicum tibi adfinitas, societas, omnes denique causae et necessitudines veteres intercedebant: illicone ad praetorem ire convenit? continuone verum fuit postulare ut ex edicto bona possidere liceret? ad haec extrema et inimicissima iura tam cupide decurrebas, ut tibi nihil in posterum quod gravius aut crudelius facere posses reservares? 49. Nam quid homini potest turpius, quid viro miserius aut acerbius usu venire? quod tantum evenire dedecus, quae tanta calamitas inveniri potest? Pecuniam cuipiam si fortuna ademit aut si alicuius eripuit iniuria, tamen, dum existimatio est integra, facile consolatur honestas egestatem. At non nemo aut ignominia adfectus aut iudicio turpi convictus bonis quidem suis utitur, alterius opes, id quod miserrimum est, non exspectat, hoc tamen in miseriis adiumento

et solatio sublevatur. Cuius vero bona venierunt, cuius non modo illae amplissimae fortunae, sed etiam victus vestitusque necessarius sub praeconem cum dedecore subiectus est, is non modo ex numero vivorum exturbatur, sed, si fieri potest, infra etiam mortuos mandatur. Etenim mors honesta saepe vitam quoque non turpem exornat: vita turpis ne morti quidem honestae locum relinquit. 50. Ergo hercule, cuius bona ex edicto possidentur, huius omnis fama et existimatio cum bonis simul possidetur: de quo libelli in celeberrimis locis proponuntur, huic ne perire quidem tacite obscureque conceditur: cui magistri fiunt et domini constituuntur, qui qua lege et qua condicione pereat pronuncient: de quo homine praeconis vox praedicat et precium conficit, huic acerbissimum vivo videntique funus ducitur, si funus id habendum sit, quo non amici conveniunt ad exsequias cohonestandas, sed bonorum emptores ut carnifices ad reliquias vitae lacerandas et distrahendas.

XVI. 51. Itaque maiores nostri raro id accidere voluerunt, praetores ut considerate fieret comparaverunt. Viri boni quum palam fraudantur, quum experiundi potestas non est, timide tamen et pedetemptim istuc descendunt, vi ac necessitate coacti, inviti, multis vadimoniis desertis saepe illusi ac destituti. Considerant enim quid et quantum sit alterius bona proscribere. Iugulare civem ne iure quidem quisquam bonus vult: mavult enim commemorare se quum posset perdere pepercisse quam quum parcere potuerit perdidisse. Haec in homines alienissimos, denique inimicissimos viri boni faciunt et hominum existimationis et communis humanitatis causa: ut, quum ipsi nihil alteri scientes incommodarint, nihil ipsis iure incommodi cadere possit. 52. Ad vadimonium non venit. Quis? Propinquus. Si res ista gravissima sua sponte videretur, tamen eius atrocitas necessitudinis nomine levaretur. Ad vadimonium non venit. Quis? Socius. Etiam gravius aliquid ei deberes concedere, quicum te aut voluntas congregasset aut fortuna coniunxisset. Ad vadimonium non venit. Quis? Is, qui tibi *praesto semper fuit.* Ergo in eum, qui semel hoc commisit, *ut tibi praesto non esset*, omnia tela coniecisti, quae parata

sunt in eos, qui permulta male agendi causa fraudandique fecerunt? 53. Si dupondius tuus ageretur, Sex. Naevi, si in parvula re captionis aliquid vererere, non statim ad C. Aquilium aut ad eorum aliquem, qui consuluntur, concurrisses? Quum ius amicitiae, societatis, adfinitatis ageretur, quum officii rationem atque existimationis duci conveniret, eo tempore tu non modo non ad C. Aquilium aut ad L. Lucilium rettulisti, sed ne ipse quidem te consuluisti: ne hoc quidem tecum locutus es: Horae duae fuerunt: Quinctius ad vadimonium non venit. Quid ago? Si mehercule haec tecum duo verba fecisses: Quid ago? respirasset cupiditas atque avaritia paullulum, aliquid loci rationi et consilio dedisses, tu te collegisses, non in eam turpitudinem venisses, ut hoc tibi esset apud tales viros confitendum, qua tibi vadimonium non sit obitum, eadem te hora consilium cepisse hominis propinqui fortunas funditus evertere. XVII. 54. Ego pro te nunc hos consulo, post tempus et in aliena re, quoniam tu in tua re, quum tempus erat, consulere oblitus es. Quaero abs te, C. Aquili, L. Lucili, P. Quinctili, M. Marcelle: vadimonium mihi non obiit quidam socius et adfinis meus, quicum mihi necessitudo vetus, controversia de re pecuniaria recens intercedit: postulone a praetore, ut eius bona mihi possidere liceat? an quum Romae domus eius, uxor, liberi sint, domum potius denunciem? Quid est quod hac tandem de re vobis possit videri? Profecto si recte vestram bonitatem atque prudentiam cognovi, non multum me fallit, si consulamini, quid sitis responsuri: primum exspectare: deinde si latitare ac diutius ludificare videatur, amicos convenire: quaerere quis procurator sit: domum denunciare. Dici vix potest quam multa sint quae respondeatis ante fieri oportere, quam ad hanc rationem extremam necessariam devenire. 55. Quid ad haec Naevius? Ridet scilicet nostram amentiam, qui in vita sua rationem summi officii desideremus et instituta bonorum virorum requiramus. Quid mihi, inquit, cum ista [summa] sanctimonia ac diligentia? Viderint, inquit, ista officia viri boni: de me autem ita considerent: non quid habeam, sed quibus rebus invenerim quaerant et quemadmodum natus et quo pacto educatus sim. Memini

et solatio sublevatur. Cuius vero bona venierunt, cuius non modo illae amplissimae fortunae, sed etiam victus vestitusque necessarius sub praeconem cum dedecore subiectus est, is non modo ex numero vivorum exturbatur, sed, si fieri potest, infra etiam mortuos mandatur. Etenim mors honesta saepe vitam quoque non turpem exornat: vita turpis ne morti quidem honestae locum relinquit. 50. Ergo hercule, cuius bona ex edicto possidentur, huius omnis fama et existimatio cum bonis simul possidetur: de quo libelli in celeberrimis locis proponuntur, huic ne perire quidem tacite obscureque conceditur: cui magistri fiunt et domini constituuntur, qui qua lege et qua condicione pereat pronuncient: de quo homine praeconis vox praedicat et precium conficit, huic acerbissimum vivo videntique funus ducitur, si funus id habendum sit, quo non amici conveniunt ad exsequias cohonestandas, sed bonorum emptores ut carnifices ad reliquias vitae lacerandas et distrahendas.

XVI. 51. Itaque maiores nostri raro id accidere voluerunt, praetores ut considerate fieret comparaverunt. Viri boni quum palam fraudantur, quum experiundi potestas non est, timide tamen et pedetemptim istuc descendunt, vi ac necessitate coacti, inviti, multis vadimoniis desertis saepe illusi ac destituti. Considerant enim quid et quantum sit alterius bona proscribere. Iugulare civem ne iure quidem quisquam bonus vult: mavult enim commemorare se quum posset perdere pepercisse quam quum parcere potuerit perdidisse. Haec in homines alienissimos, denique inimicissimos viri boni faciunt et hominum existimationis et communis humanitatis causa: ut, quum ipsi nihil alteri scientes incommodarint, nihil ipsis iure incommodi cadere possit. 52. Ad vadimonium non venit. Quis? Propinquus. Si res ista gravissima sua sponte videretur, tamen eius atrocitas necessitudinis nomine levaretur. Ad vadimonium non venit. Quis? Socius. Etiam gravius aliquid ei deberes concedere, quicum te aut voluntas congregasset aut fortuna *coniunxisset*. Ad vadimonium non venit. Quis? Is, qui tibi *praesto semper fuit*. Ergo in eum, qui semel hoc commisit, *ut tibi praesto non esset*, omnia tela coniecisti, quae parata

sunt in eos, qui permulta male agendi causa fraudandique fecerunt? 53. Si dupondius tuus ageretur, Sex. Naevi, si in parvula re captionis aliquid vererere, non statim ad C. Aquilium aut ad eorum aliquem, qui consuluntur, concurrisses? Quum ius amicitiae, societatis, adfinitatis ageretur, quum officii rationem atque existimationis duci conveniret, eo tempore tu non modo non ad C. Aquilium aut ad L. Lucilium rettulisti, sed ne ipse quidem te consuluisti: ne hoc quidem tecum locutus es: Horae duae fuerunt: Quinctius ad vadimonium non venit. Quid ago? Si mehercule haec tecum duo verba fecisses: Quid ago? respirasset cupiditas atque avaritia paullulum, aliquid loci rationi et consilio dedisses, tu te collegisses, non in eam turpitudinem venisses, ut hoc tibi esset apud tales viros confitendum, qua tibi vadimonium non sit obitum, eadem te hora consilium cepisse hominis propinqui fortunas funditus evertere. XVII. 54. Ego pro te nunc hos consulo, post tempus et in aliena re, quoniam tu in tua re, quum tempus erat, consulere oblitus es. Quaero abs te, C. Aquili, L. Lucili, P. Quinctili, M. Marcelle: vadimonium mihi non obiit quidam socius et adfinis meus, quicum mihi necessitudo vetus, controversia de re pecuniaria recens intercedit: postulone a praetore, ut eius bona mihi possidere liceat? an quum Romae domus eius, uxor, liberi sint, domum potius denunciem? Quid est quod hac tandem de re vobis possit videri? Profecto si recte vestram bonitatem atque prudentiam cognovi, non multum me fallit, si consulamini, quid sitis responsuri: primum exspectare: deinde si latitare ac diutius ludificare videatur, amicos convenire: quaerere quis procurator sit: domum denunciare. Dici vix potest quam multa sint quae respondeatis ante fieri oportere, quam ad hanc rationem extremam necessariam devenire. 55. Quid ad haec Naevius? Ridet scilicet nostram amentiam, qui in vita sua rationem summi officii desideremus et instituta bonorum virorum requiramus. Quid mihi, inquit, cum ista [summa] sanctimonia ac diligentia? Viderint, inquit, ista officia viri boni: de me autem ita considerent: *non quid habeam*, sed quibus rebus invenerim quaerant et *quemadmodum* natus et quo pacto educatus sim. Memini:

vetus est: *de scurra multo facilius divitem quam patrem familias fieri posse.* 56. Haec ille, si verbis non audet, re quidem vera palam loquitur. Etenim si vult virorum bonorum instituto vivere, multa oportet discat atque dediscat: quorum illi aetati utrumque difficile est. XVIII. Non dubitavi, inquit, quum vadimonium desertum esset, bona proscribere. Improbe: verum quoniam tu id tibi adrogas et concedi postulas, concedamus. Quid, si numquam deseruit, si ista causa abs te tota per summam fraudem et malitiam ficta est, si vadimonium omnino tibi cum P. Quinctio nullum fuit, quo te nomine appellemus? Improbum? At etiam si desertum vadimonium esset, tamen in ista postulatione et proscriptione bonorum improbissimus reperiebare. Malitiosum? non negas. Fraudulentum? iam id quidem adrogas tibi et praeclarum putas. Audacem? cupidum? perfidiosum? vulgaria et obsoleta sunt; res autem nova atque inaudita. 57. Quid ergo est? Vereor mehercule ne aut gravioribus utar verbis, quam natura fert, aut levioribus, quam causa postulat. Ais esse vadimonium desertum. Quaesivit a te statim, ut Romam rediit, Quinctius, quo die vadimonium istuc factum esse diceres. Respondisti statim: Nonis Februariis. Discedens in memoriam rediit Quinctius, quo die Roma in Galliam profectus sit. — Ad ephemeridem revertitur: invenitur dies profectionis, pridie Kal. Februarias. Nonis Februariis si Romae fuit, causae nihil dicimus quin tibi vadimonium promiserit. 58. Quid? hoc inveniri qui potest? Profectus est una L. Albius, homo cum primis honestus. Dicet testimonium. Prosecuti sunt familiares et Albium et Quinctium. Dicent hi quoque testimonium. Litterae P. Quinctii, testes tot, quibus omnibus causa iustissima est cur scire potuerint, nulla cur mentiantur, cum astipulatore tuo comparabuntur. 59. Et in hac eius modi causa P. Quinctius laborabit et diutius in tanto metu miser periculoque versabitur et vehementius eum gratia adversarii perterrebit, quam fides iudicis consolabitur? Vixit enim semper inculte atque horride: natura tristi ac recondita fuit: non ad solarium, non in campo, non in conviviis versatus est: id egit, ut amicos observantia, rem parcimonia retineret. Antiquam officii ra-

tionem dilexit, cuius splendor omnis his moribus obsolevit. At si in causa pari discedere inferior videretur, tamen esset non mediocriter conquerendum, nunc in causa superiore ne ut par quidem sit postulat, inferiorem esse [se] patitur, dumtaxat usque eo, ne cum bonis, fama fortunisque omnibus Sex. Naevii cupiditati crudelitatique dedatur.

XIX. 60. Docui, quod primum pollicitus sum, C. Aquili, causam omnino cur postularet non fuisse, quod neque pecunia debebatur, et si maxime deberetur, commissum nihil esset, qua re ad istam rationem perveniretur. Attende nunc, ex edicto praetoris bona P. Quinctii possideri nullo modo potuisse. Recita edictum: QUI FRAUDATIONIS CAUSA LATITARIT. Non est is Quinctius, nisi si latitant, qui ad negocium suum relicto procuratore proficiscuntur. CUI HERES NON EXSTABIT. Ne is quidem. QUI EXSILII CAUSA SOLUM VERTERIT. Dici id non potest. QUI ABSENS IUDICIO DEFENSUS NON FUERIT. Quo tempore existimas oportuisse, Naevi, absentem Quinctium defendi aut quomodo? Tum, quum postulabas, ut bona possideres, nemo adfuit. Neque enim quisquam divinare poterat te postulaturum neque quemquam attinebat id recusare, quod praetor non fieri, sed ex edicto suo fieri iubebat. 61. Qui locus igitur absentis defendendi procuratori primus datus est? Quum proscribebas. Ergo adfuit: non passus est: libellos deiecit Sex. Alfenus. Qui primus erat officii gradus, servatus est a procuratore summa cum diligentia. Videamus quae deinde sint consecuta. Hominem P. Quinctii deprehendis in publico: conaris abducere. Non patitur Alfenus: vi tibi adimit: curat ut domum reducatur ad Quinctium. Hic quoque summe constat procuratoris diligentis officium. Debere tibi dicis Quinctium: procurator negat. Vadari vis: promittit. In ius vocas: sequitur. Iudicium postulas: non recusat. Quid aliud sit absentem defendi ego non intelligo. 62. At quis erat procurator? Credo aliquem eiectum hominem, egentem, litigiosum, improbum, qui posset scurrae divitis cotidianum convicium sustinere. Nihil minus. Eques Romanus locuples, sui negocii bene gerens, denique is, quem, quotiens Naevius in Galliam profectus est, procuratorem Romae reliquit. XX. Et

audes, Sex. Naevi, negare absentem defensum esse Quinctium, quum eum defenderit idem, qui te solebat? et, quum is iudicium acciperet pro Quinctio, cui tu et rem et famam tuam commendare proficiscens et concredere solebas: conaris hoc dicere, neminem exstitisse qui Quinctium iudicio defenderet? **63.** Postulabam, inquit, ut satis daret. Iniuria postulabas: ita videbare: recusabat Alfenus. Ita, verum praetor decernebat: tribuni igitur appellabantur. Hic te, inquit, teneo. Non est istud pati neque iudicio defendere, quum auxilium a tribunis petas. Hoc ego, quum attendo qua prudentia sit Hortensius, dicturum esse eum non arbitror. Quum autem antea dixisse audio et causam ipsam considero, quid aliud dicere possit non reperio. Fatetur enim libellos Alfenum deiecisse, vadimonium promisisse, iudicium quin acciperet in ea ipsa verba, quae Naevius edebat, non recusasse, ita tamen, more et instituto, per eum magistratum, qui auxilii causa constitutus est. **64.** Aut haec facta non sint necesse est aut C. Aquilius talis vir iuratus hoc ius in civitate constituat: cuius procurator non omnia iudicia quae quisque in verba postularit acceperit: cuius procurator a praetore tribunos appellare ausus sit, eum non defendi, eius bona recte possideri posse, ei misero, absenti, ignaro fortunarum suarum, omnia vitae ornamenta per summum dedecus et ignominiam deripi convenire. **65.** Quod si probari nemini potest, illud certe probari omnibus necesse est, defensum esse iudicio absentem Quinctium. Quod quum ita est, ex edicto bona possessa non sunt. At enim tribuni plebis ne audierunt quidem. Fateor, si ita est, procuratorem decreto praetoris oportuisse parere. Quid, si M. Brutus intercessurum se dixit palam, nisi quid inter ipsum Alfenum et Naevium conveniret, videturne intercessisse appellatio tribunorum non morae, sed auxilii causa? XXI. **66.** Quid deinde fit? Alfenus, ut omnes intelligere possent iudicio defendi Quinctium, ne qua subesse posset aliena aut ipsius officio aut huius existimatione suspicio, viros bonos complures advocat: testatur isto audiente se pro communi necessitudine id primum petere, ne quid atrocius in P. Quinctium absentem sine causa facere conetur: sin au-

tem inimicissime atque infestissime contendere perseveret, se paratum esse omni recta atque honesta ratione defendere quod petat non deberi: se iudicium id, quod edat, accipere. **67.** Eius rei condicionisque tabellas obsignaverunt viri boni complures. Res in dubium venire non potest. Fit rebus omnibus integris neque proscriptis neque possessis bonis, ut Alfenus promittat Naevio sisti Quinctium. Venit ad vadimonium Quinctius. Iacet res in controversiis isto calumniante biennium, usque dum inveniretur, qua ratione res ab usitata consuetudine recederet et in hoc singulare iudicium causa omnis concluderetur. **68.** Quod officium, C. Aquili, commemorari procuratoris potest quod ab Alfeno praeteritum esse videatur? Quid adfertur quare P. Quinctius negetur absens esse defensus? An vero id, quod Hortensium, quia nuper iniecit et quia Naevius semper id clamitat, dicturum arbitror, non fuisse Naevio parem certationem cum Alfeno illo tempore, illis dominantibus? Quod si velim confiteri, illud, opinor, concedent, non procuratorem P. Quinctii neminem fuisse, sed gratiosum fuisse. Mihi autem ad vincendum satis est fuisse procuratorem, quicum experiri posset. Qualis is fuerit, si modo absentem defendebat per ius et per magistratum, nihil ad rem arbitror pertinere. **69.** Erat enim, inquit, illarum partium. Quidni? qui apud te esset educatus: quem tu a puero sic instituisses, ut nobili ne gladiatori quidem faveret: si quod tu semper summe concupisti, idem volebat Alfenus, ea re tibi cum eo par contentio non erat? Bruti, inquit, erat familiaris: itaque is intercedebat. Tu contra Burrieni, qui iniuriam decernebat, omnium denique illorum, qui tum et poterant per vim et scelus plurimum et, quod poterant, id audebant. An omnes tu istos vincere volebas, qui nunc tu ut vincas tanto opere laborant? Aude id dicere, non palam, sed iis ipsis, quos advocasti. **70.** Tametsi nolo eam rem commemorando renovare, cuius omnino rei memoriam omnem tolli funditus ac deleri arbitror oportere. XXII. Unum illud dico: si propter partium studium potens erat Alfenus, potentissimus Naevius: si fretus *gratia* postulabat aliquid iniquius Alfenus, multo *iniquiora Naevius* impetrabat. Neque enim inter studium

vestrum quidquam, ut opinor, interfuit. Ingenio, vetustate, artificio tu facile vicisti. Ut alia omittam, hoc satis est: Alfenus cum iis et propter eos periit, quos diligebat: tu, postquam qui tibi erant amici, non poterant vincere, ut amici tibi essent qui vincebant effecisti. **71.** Quodsi tum par tibi ius cum Alfeno fuisse non putas, quia tamen aliquem contra te advocare poterat, quia magistratus aliqui reperiebatur apud quem Alfeni causa consisteret, quid hoc tempore Quinctio statuendum est? cui neque magistratus adhuc aequus inventus est neque iudicium redditum est usitatum: non condicio, non sponsio, non denique ulla umquam intercessit postulatio, mitto aequa, verum ante hoc tempus ne fando quidem audita. De re pecuniaria cupio contendere. Non licet. At ea controversia est. Nihil ad me attinet: causam capitis dicas oportet. Accusa, ubi ita necesse est. Non, inquit, nisi tu ante novo modo priore loco dixeris. Dicendum necessario est, praestituendae horae ad arbitrium nostrum, iudex ipse coercebitur. **72.** Quid tum? Tu aliquem patronum invenies hominem antiqui officii qui splendorem nostrum et gratiam negligat? Pro me pugnabit L. Philippus, eloquentia, gravitate, honore florentissimus civitatis, dicet Hortensius, excellens ingenio, nobilitate, existimatione, aderunt autem homines nobilissimi ac potentissimi, ut eorum frequentiam et consessum non modo P. Quinctius, qui de capite decernit, sed quivis qui extra periculum sit perhorrescat. **73.** Haec est iniqua certatio, non illa, qua tu contra Alfenum velitabaris: huic ne ubi consisteret quidem contra te locum reliquisti. Quare aut doceas oportet Alfenum negasse se procuratorem esse, non deiecisse libellos, iudicium accipere noluisse, aut, quum haec ita facta sint, ex edicto te bona P. Quinctii non possedisse concedas.

XXIII. Etenim si ex edicto possedisti, quaero cur bona non venierint, cur caeteri sponsores et creditores non convenerint. Nemone fuit cui deberet Quinctius? Fuerunt et complures fuerunt, propterea quod C. frater aliquantum aeris alieni reliquerat. Quid ergo est? Homines erant ab hoc omnes alienissimi, et iis debebatur: neque tamen quisquam inventus est tam insignite improbus qui violare P. Quinctii

existimationem absentis auderet. 74. Unus fuit, adfinis, socius, necessarius, Sex. Naevius, qui, quum ipse ultro deberet, quasi eximio praemio sceleris exposito cupidissime contenderet, ut per se adflictum atque eversum propinquum suum non modo honeste partis bonis, verum etiam communi luce privaret. Ubi erant caeteri creditores? denique hoc tempore ubi sunt? quis est qui fraudationis causa latuisse dicat? quis qui absentem defensum neget esse Quinctium? Nemo invenitur. 75. At contra omnes, quibuscum ratio huic aut est aut fuit, adsunt, defendunt: fides huius multis locis cognita ne perfidia Sex. Naevii derogetur laborant. In huius modi sponsionem testes dare oportebat ex eo numero qui haec dicerent: Vadimonium mihi deseruit: me fraudavit: a me nominis eius, quod infitiatus esset, diem petivit: ego experiri non potui: latitavit: procuratorem nullum reliquit. Horum nihil dicitur. Parantur testes, qui hoc dicant. Verum, opinor, viderimus, quum dixerint. Unum tamen hoc cogitent, ita se graves esse, ut; si veritatem volent retinere, gravitatem possint obtinere: si eam neglexerint, ita leves sint, ut omnes intelligant non ad obtinendum mendacium, sed ad verum probandum auctoritatem adiuvare. XXIV. 76. Ego haec duo quaero: primum qua ratione Naevius susceptum negocium non transegerit, hoc est, cur bona, quae ex edicto possidebat, non vendiderit: deinde cur ex tot creditoribus aliis ad istam rationem nemo accesserit, ut necessario confiteare neque tam temerarium quemquam fuisse neque te ipsum id, quod turpissime suscepisses, perseverare et transigere potuisse. Quid, si tu ipse, Sex. Naevi, statuisti bona P. Quinctii ex edicto possessa non esse? Opinor, tuum testimonium, quod in aliena re leve esset, id in tua, quoniam contra te est, gravissimum debet esse. Emisti bona Sex. Alfeni L. Sulla dictatore vendente: socium tibi in iis bonis edidisti Quinctium. Plura non dico. Cum eo tu voluntariam societatem coibas, qui te in hereditaria societate fraudarat, et eum iudicio tuo comprobabas, quem spoliatum fama fortunisque omnibus arbitrabare?

77. Diffidebam mehercule, C. Aquili, satis animo certo et confirmato me posse in hac causa consistere. Sic cogi-

tabam: quum contra dicturus esset Hortensius et quum me esset attente auditurus Philippus, fore uti permultis in rebus timore prolaberer. Dicebam huic Q. Roscio, cuius soror est cum P. Quinctio, quum a me peteret et summe contenderet, ut propinquum suum defenderem, mihi perdifficile esse contra tales oratores non modo tantam causam perorare, sed omnino verbum facere conari. Quum cupidius instaret, homini pro amicitia familiarius dixi: mihi videri ore durissimo esse, qui praesente eo gestum agere conaretur: qui vero cum ipso contenderent, eos, etiam si quid antea recti aut venusti habere visi sunt, id amittere: ne quid mihi eius modi accideret, quum contra talem artificem dicturus essem, me vereri. XXV. 78. Tum mihi Roscius et alia multa confirmandi mei causa dixit, ut mehercule, si nihil diceret, tacito ipso officio et studio, quod habebat erga propinquum suum, quemvis commoveret: etenim quum artifex eius modi sit, ut solus dignus videatur esse qui in scaena spectetur, tum vir eius modi est, ut solus dignus videatur qui eo non accedat —, verumtamen: Quid, si, inquit, habes eius modi causam, ut hoc tibi planum sit faciendum, neminem esse qui possit biduo aut summum triduo, septingenta milia passuum ambulare, tamenne vereris ut possis hoc contra Hortensium contendere? Minime, inquam. 79. Sed quid id ad rem? Nimirum, inquit, in eo causa consistit. Quomodo? Docet me eius modi rem et factum simul Sex. Naevii, quod si solum proferretur, satis esse deberet. Quod abs te, C. Aquili, et a vobis, qui estis in consilio, quaeso ut diligenter attendatis. Profecto intelligetis illinc ab initio cupiditatem pugnasse et audaciam, hinc veritatem et pudorem quoad potuerit restitisse. Bona postulas, ut ex edicto possidere liceat. Quo die? Te ipsum, Naevi, volo audire: volo inauditum facinus ipsius, qui id commisit, voce convinci. Dic, Naevi, diem. Ante diem V. kalend. intercalares. Bene agis. Quam longe est hinc in saltum vestrum Gallicanum? Naevi, te rogo. DCC milia passuum. Optime. De saltu deiicitur Quinctius. Quo die? possumus hoc quoque ex te audire? Quid taces? dic, inquam, diem. Pudet dicere. Intelligo: verum et sero et nequidquam pudet. Deiicitur de saltu, C. Aquili,

pridie kalend. intercalares. Biduo post aut, ut statim de iure aliquis cucurrerit, non toto triduo DCC milia passuum conficiuntur. 80. O rem incredibilem! o cupiditatem inconsideratam! o nuncium volucrem! Administri et satellites Sex. Naevii Roma trans Alpes in Segusianos biduo veniunt. O hominem fortunatum, qui eius modi nuncios seu potius Pegasos habeat. XXVI. Hic ego, si Crassi omnes cum Antoniis exsistant, si tu, L. Philippe, qui inter illos florebas, hanc causam voles cum Hortensio dicere, tamen superior sim necesse est. Non enim, quemadmodum putatis, omnia sunt in eloquentia: est quaedam tamen ita perspicua veritas, ut eam infirmare nulla res possit. 81. An ante quam postulasti ut bona possideres, misisti qui curaret, ut dominus de suo fundo a sua familia vi deiiceretur? Utrumlibet elige: alterum incredibile est, alterum nefarium, et ante hoc tempus utrumque inauditum. Septingenta milia passuum vis esse decursa biduo? Dic. Negas? Ante igitur misisti. Malo. Si enim illud diceres, improbe mentiri viderere: quum hoc confiteris, id te admisisse concedis, quod ne mendacio quidem tegere possis. Hoc consilium Aquilio et talibus viris tam cupidum, tam audax, tam temerarium probabitur? 82. Quid haec amentia, quid haec festinatio, quid haec immaturitas tanta significat? non vim? non scelus? non latrocinium? non denique omnia potius, quam ius, quam officium, quam pudorem? Mittis iniussu praetoris. Quo consilio? Iussurum sciebas? Quid, quum iussisset, tum mittere nonne poteras? Postulaturus eras. Quando? Post dies xxx. Nempe, si te nihil impediret, si voluntas eadem maneret, si valeres, denique si viveres. Praetor scilicet iussisset. Opinor, si vellet, si valeret, si ius diceret, si nemo recusaret, qui ex ipsius decreto et satis daret et iudicium accipere vellet. 83. Nam, per deos immortales, si Alfenus procurator P. Quinctii tibi tum satis daret et iudicium accipere vellet, denique omnia, quae postulares, facere voluisset, quid ageres? Revocares eum, quem in Galliam miseras? At hic quidem iam de fundo expulsus, iam a suis dis penatibus praeceps eiectus, iam — quod indignissimum est — suorum servorum manibus nuncio atque imperio tuo violatus esset. Corrigeres haec scili-

cet tu postea. De cuiusquam vita dicere audes, qui hoc concedas necesse est, ita te caecum cupiditate et avaritia fuisse, ut, quum postea quid futurum esset ignorares, accidere autem multa possent, spem maleficii praesentis in incerto reliqui temporis eventu collocares? Atque haec perinde loquor, quasi ipso illo tempore, quum te praetor iussisset ex edicto possidere, si in possessionem misisses, debueris aut potueris P. Quinctium de possessione deturbare.

XXVII. 84. Omnia sunt, C. Aquili, eiusmodi, quivis ut perspicere possit, in hac causa improbitatem et gratiam cum inopia et veritate contendere. Praetor te quemadmodum possidere iussit? Opinor, ex edicto. Sponsio quae in verba facta est? SI EX EDICTO PRAETORIS BONA P. QUINCTII POSSESSA NON SINT. Redeamus ad edictum. Id quidem quemadmodum iubet possidere? Numquid est causae, C. Aquili, quin, si longe aliter possedit, quam praetor edixit, iste ex edicto non possederit, ego sponsione vicerim? Nihil, opinor. Cognoscamus edictum. QUI EX EDICTO MEO IN POSSESSIONEM VENERINT. De te loquitur, Naevi, quemadmodum tu putas. Ais enim te ex edicto venisse: tibi quid facias definit, te instituit, tibi praecepta dat. EOS ITA VIDETUR IN POSSESSIONE ESSE OPORTERE. Quomodo? QUOD IBIDEM RECTE CUSTODIRE POTERUNT, ID IBIDEM CUSTODIANT. QUOD NON POTERUNT, ID AUFERRE ET ABDUCERE LICEBIT. Quid tum? DOMINUM, inquit, INVITUM DETRUDERE NON PLACET. Eum ipsum, qui fraudandi causa latitet, eum ipsum, quem iudicio nemo defenderit, eum ipsum, qui cum omnibus creditoribus suis male agat, invitum de praedio detrudi vetat. 85. Proficiscenti tibi in possessionem praetor ipse, Sex. Naevi, palam dicit: ita possideto, ut tecum simul possideat Quinctius: ita possideto, ut Quinctio vis ne adferatur. Quid? tu id quemadmodum observas? Mitto illud dicere, eum, qui non latitarit, cui Romae domus, uxor, liberi, procurator esset: eum, qui tibi vadimonium non deseruisset: haec omnia mitto: illud dico, dominum expulsum esse de praedio, domino a familia sua manus adlatas esse ante suos Lares familiares: hoc dico

. . . .

. . . . XXVIII. Naevium ne appellasse quidem

Quinctium, quum simul esset, experiri posset cotidie: deinde quod omnia iudicia difficillima cum summa sua invidia maximoque periculo P. Quinctii fieri mallet, quam illud pecuniarium iudicium, quod uno die transigi posset: ex quo uno haec omnia nata et profecta esse concedit. Quo in loco condicionem tuli, si vellet pecuniam petere, P. Quinctium iudicatum solvi satis daturum, dum ipse, si quid peteret, pari condicione uteretur.

86. Ostendi quam multa ante fieri convenerit, quam hominis propinqui bona possideri postularentur, praesertim quum Romae domus eius, uxor, liberi essent et procurator aeque utriusque necessarius. Docui, quum desertum esse dicat vadimonium, omnino vadimonium nullum fuisse: quo die hunc sibi promisisse dicat, eo die ne Romae quidem eum fuisse: id testibus me pollicitus sum planum facturum, qui et scire deberent et causam cur mentirentur non haberent. Ex edicto autem non potuisse bona possideri demonstravi, quod neque fraudandi causa latitasset neque exsilii causa solum vertisse diceretur. 87. Reliquum est ut eum nemo iudicio defenderit. Quod contra copiosissime defensum esse contendi, non ab homine alieno neque ab aliquo calumniatore atque improbo, sed ab equite Romano, propinquo ac necessario suo, quem ipse Sex. Naevius procuratorem relinquere antea consuesset: neque eum, si tribunos appellarit, idcirco minus iudicio pati paratum fuisse: neque potentia procuratoris Naevio ius ereptum: contra istum potentia sua tum tantum modo superiorem fuisse, nunc nobis vix respirandi potestatem dare. XXIX. 88. Quaesivi quae causa fuisset cur bona non venissent, quum ex edicto possiderentur. Deinde illud quoque requisivi qua ratione ex tot creditoribus nemo neque tum idem fecerit neque nunc contra dicat, omnesque pro P. Quinctio pugnent, praesertim quum in tali iudicio testimonia creditorum existimentur ad rem maxime pertinere. Postea sum usus adversarii testimonio, qui sibi eum nuper edidit socium, quem, quo modo nunc intendit, ne in vivorum quidem numero tum demonstrat fuisse. Tum illam incredibilem celeritatem seu potius audaciam protuli: *confirmavi* necesse esse aut biduo DCC milia passuum esse

decursa aut Sex. Naevium diebus compluribus ante in possessionem misisse, quam postularet uti ei liceret bona possidere. 89. Postea recitavi edictum, quod aperte dominum de praedio detrudi vetaret: in quo constitit Naevium ex edicto non possedisse, quum confiteretur ex praedio vi detrusum esse Quinctium. Omnino autem bona possessa non esse constitui, quod bonorum possessio spectetur non in aliqua parte, sed in universis, quae teneri et possideri possint. Dixi domum Romae fuisse, quo iste ne aspirarit quidem, servos complures, ex quibus iste possederit neminem, ne attigerit quidem: unum fuisse quem attingere conatus sit: prohibitum fuisse: quievisse. 90. In ipsa Gallia cognostis in praedia privata Quinctii Sex. Naevium non venisse: denique ex hoc ipso saltu, quem per vim expulso socio possedit, servos privatos Quinctii omnes eiectos non esse. Ex quo et ex caeteris dictis, factis cogitatisque Sex. Naevii quivis potest intelligere, istum nihil aliud egisse neque nunc agere nisi uti per vim, per iniuriam, per iniquitatem iudicii totum agrum, qui communis est, suum facere possit.

XXX. 91. Nunc causa perorata res ipsa et periculi magnitudo, C. Aquili, cogere videtur, ut te atque eos, qui tibi in consilio sunt, obsecret obtesteturque P. Quinctius per senectutem ac solitudinem suam nihil aliud nisi ut vestrae naturae bonitatique obsequamini: ut quum veritas cum hoc faciat, plus huius inopia possit ad misericordiam quam illius opes ad crudelitatem. 92. Quo die ad te iudicem venimus, eodem die illorum minas, quas ante horrebamus, negligere coepimus. Si causa cum causa contenderet, nos nostram perfacile cuivis probaturos statuebamus. Quod vitae ratio cum ratione vitae decerneret, idcirco nobis etiam te iudice magis opus esse arbitrati sumus. Ea res enim nunc in discrimine versatur, utrum possitne se contra luxuriem ac licentiam rusticana illa atque inculta parcimonia defendere, an deformata atque ornamentis omnibus spoliata, nuda cupiditati petulantiaeque addicatur. * * 93. Non comparat se *tecum gratia P. Quinctius*, Sex. Naevi, non opibus, non *facultate contendit*. Omnes tuas artes, quibus tu magnus es,

tibi concedit. Fatetur se non belle dicere, non ad voluntatem loqui posse: non ab adflicta amicitia transfugere atque ad florentem aliam devolare: non profusis sumptibus vivere: non ornare magnifice splendideque convivium: non habere domum clausam pudori et sanctimoniae, patentem atque adeo expositam cupiditati et voluptatibus: contra sibi ait officium, fidem, diligentiam, vitam omnino semper horridam atque aridam cordi fuisse. Ista superiora esse ac plurimum posse his moribus sentit. 94. Quid ergo est? non usque eo tamen, ut in capite fortunisque hominum honestissimorum dominentur ii, qui relicta virorum bonorum disciplina et quaestum et sumptum Gallonii sequi maluerunt, atque etiam, quod in illo non fuit, cum audacia perfidiaque vixerunt. Si licet vivere eum, quem Sex. Naevius non vult, si est homini honesto locus in civitate invito Naevio, si fas est respirare P. Quinctium contra nutum dicionemque Naevii, si, quae pudore ornamenta sibi peperit, ea potest contra petulantiam te defendente obtinere, spes est etiam hunc miserum atque infelicem aliquando tandem posse consistere. Sin et poterit Naevius id, quod libet, et ei libebit id, quod non licet, quid agendum est? qui deus appellandus est? cuius hominis fides imploranda est? qui denique questus, qui maeror dignus inveniri in calamitate tanta potest?

XXXI. 95. Miserum est exturbari fortunis omnibus, miserius est iniuria. Acerbum est ab aliquo circumveniri, acerbius a propinquo. Calamitosum est bonis everti, calamitosius cum dedecore. Funestum est a forti atque honesto viro iugulari, funestius ab eo, cuius vox in praeconio quaestu prostitit. Indignum est a pari vinci aut superiore, indignius ab inferiore atque humiliore. Luctuosum est tradi alteri cum bonis, luctuosius inimico. Horribile est causam capitis dicere, horribilius priore loco dicere. 96. Omnia circumspexit Quinctius, omnia periclitatus est, C. Aquili: non praetorem modo a quo ius impetraret invenire potuit atque adeo ne unde arbitratu quidem suo postularet, sed ne amicos quidem Sex. Naevii, quorum saepe et diu ad pedes iacuit stratus, obsecrans per deos immortales, ut aut secum *iure contenderent* aut iniuriam sine ignominia sibi impone-

rent. 97. Denique ipsius inimici vultum superbissimum subiit: ipsius Sex. Naevii lacrimans manum prehendit in propinquorum bonis proscribendis exercitatam: obsecravit per fratris sui mortui cinerem, per nomen propinquitatis, per ipsius coniugem et liberos, quibus propior P. Quinctio nemo est, ut aliquando misericordiam caperet, aliquam si non propinquitatis, at aetatis suae, si non hominis, at humanitatis rationem haberet: ut secum aliquid, integra sua fama, qualibet, dummodo tolerabili, condicione transigeret. 98. Ab ipso repudiatus, ab amicis eius non sublevatus, ab omni magistratu agitatus atque perterritus quem praeter te appellet habet neminem: tibi se, tibi suas omnes opes fortunasque commendat: tibi committit existimationem ac spem reliquae vitae. Multis vexatus contumeliis, plurimis iactatus iniuriis, non turpis ad te, sed miser confugit: e fundo ornatissimo deiectus, ignominiis omnibus appetitus, quum illum in suis paternis bonis dominari videret, ipse filiae nubili dotem conficere non posset, nihil alienum tamen vita superiore commisit. 99. Itaque hoc te obsecrat, C. Aquili, ut, quam existimationem, quam honestatem in iudicium tuum prope acta iam aetate decursaque attulit, eam liceat ei secum ex hoc loco efferre, ne is, de cuius officio nemo umquam dubitavit, sexagesimo denique anno dedecore, macula turpissimaque ignominia notetur, ne ornamentis eius omnibus Sex. Naevius pro spoliis abutatur, ne per te ferat quo minus, quae existimatio P. Quinctium usque ad senectutem produxit, eadem usque ad rogum prosequatur.

M. TULLII CICERONIS
PRO SEX. ROSCIO AMERINO
ORATIO.

ARGUMENTUM.

Quum Sex. Roscius, municeps Amerinus ex Umbria, homo dives et splendidus, finita iam proscriptione Sullana, Romae occisus esset, nomen eius in tabulas proscriptionis relatum est, bona venierunt; filium, Sex. Roscium, Erucius quidam, subornatus a L. Chrysogono, Sullae liberto, qui bona emerat, et Titis Rosciis Capitone et Magno, Amerinis, inimicis Roscii occisi, qui praedae participes erant, parricidii accusavit. Eum Cicero, qui tum annum vigesimum septimum agebat, apud M. Fannium praetorem, qui quaestioni inter sicarios praeerat, hac oratione ita defendit, ut crimen in Chrysogonum et Titos Roscios reiiceret. Causa acta est L. Cornelio Sulla II, Caecilio Metello Pio Coss., L. Sulla dictatore, anno p. u. c. DCLXXIV Varr., a. Chr. n. LXXX. Hanc primam in iudicio publico orationem Cicero habuit. [Vide Ciceronis *Brut.* c. 90. §. 312. eiusdem lib. *de officiis* II. c. 14. §. 51. Plutarchi *vit. Cic.* c. 3. Gellii *Noct. Att.* lib. XV. c. 28.].

I. 1. Credo ego vos, iudices, mirari quid sit quod, quum tot summi oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque aetate neque ingenio neque auctoritate sim cum his, qui sedeant, comparandus. Omnes hi, quos videtis adesse in hac causa, iniuriam novo scelere conflatam putant oportere defendi, defendere ipsi propter iniquitatem temporum non audent. Ita fit ut adsint, propterea quod officium sequuntur, taceant autem idcirco, quia periculum vitant. 2. Quid ergo? Audacissimus ego ex omnibus? Minime. At tanto officiosior quam caeteri? Ne istius quidem laudis ita sum cupidus, ut aliis eam praereptam velim. Quae me igitur res praeter caeteros impulit ut causam Sex. Roscii reciperem? Quia, si quis istorum dixisset, quos videtis adesse, in quibus summa aucto-

ritas est atque amplitudo, si verbum de re publica fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, multo plura dixisse quam dixisset putaretur: 3. ego etiamsi omnia, quae dicenda sunt, libere dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire atque in vulgus emanare poterit: deinde quod caeterorum neque dictum obscurum potest esse propter nobilitatem et amplitudinem neque temere dicto concedi propter aetatem et prudentiam: ego si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea quod nondum ad rem publicam accessi, vel ignosci adolescentiae meae poterit: tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo iam de civitate sublata est. 4. Accedit illa quoque causa, quod a caeteris forsitan ita petitum sit ut dicerent, ut utrumvis salvo officio facere se posse arbitrarentur: a me autem hi contenderunt, qui apud me et amicitia et beneficiis et dignitate plurimum possunt, quorum ego neque benevolentiam erga me ignorare nec auctoritatem aspernari nec voluntatem negligere debeam. II. 5. His de causis ego huic causae patronus exstiti, non electus unus qui maximo ingenio, sed relictus ex omnibus qui minimo periculo possem dicere, neque uti satis firmo praesidio defensus Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset. Forsitan quaeratis qui iste terror sit et quae tanta formido, quae tot ac tales viros impediat quo minus pro capite et fortunis alterius, quemadmodum consuerunt, causam velint dicere. Quod adhuc vos ignorare non mirum est, propterea quod consulto ab accusatoribus eius rei, quae conflavit hoc iudicium, mentio facta non est. 6. Quae res ea est? Bona patris huiusce Sex. Roscii, quae sunt sexagiens, quae de viro fortissimo et clarissimo, L. Sulla, quem honoris causa nomino, duobus milibus numum sese dicit emisse adolescens vel potentissimus hoc tempore nostrae civitatis, L. Cornelius Chrysogonus. Is a vobis, iudices, hoc postulat, ut quoniam in alienam pecuniam tam plenam atque praeclaram nullo iure invaserit quoniamque ei pecuniae vita Sex. Roscii obstare atque officere videatur, deleatis ex animo suo suspicionem omnem metumque tollatis: sese hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum et copiosum

posse obtinere, damnato et eiecto sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. Hunc sibi ex animo scrupulum, qui se dies noctesque stimulat ac pungit, ut evellatis postulat, ut ad hanc suam praedam tam nefariam adiutores vos profiteamini. 7. Si vobis aequa et honesta postulatio videtur, iudices, ego contra brevem postulationem adfero; et, quomodo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem. III. Primum a Chrysogono peto ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vitam ne petat: deinde a vobis, iudices, ut audacium sceleri resistatis, innocentium calamitatem levetis et in causa Sex. Roscii periculum, quod in omnes intenditur, propulsetis. 8. Quodsi aut causa criminis aut facti suspicio aut quaelibet denique vel minima res reperietur, quamobrem videantur illi nonnihil tamen in deferendo nomine secuti, postremo si praeter eam praedam, quam dixi, quidquam aliud causae inveneritis, non recusamus quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur. Sin aliud agitur nihil nisi ut iis ne quid desit, quibus satis nihil est; si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad illam opimam praeclaramque praedam damnatio Sex. Roscii velut cumulus accedat, nonne quum multa indigna tum vel hoc indignissimum est, vos idoneos habitos, per quorum sententias iusque iurandum id adsequantur, quod antea ipsi scelere et ferro adsequi consuerunt? qui ex civitate in senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severitatem, ab his hoc postulare homines sicarios atque gladiatores, non modo ut supplicia vitent, quae a vobis pro maleficiis suis metuere atque horrere debent, verum etiam ut spoliis ex hoc iudicio ornati auctique discedant? IV. 9. His de rebus tantis tamque atrocibus neque satis me commode dicere neque satis graviter conqueri neque satis libere vociferari posse intelligo. Nam commoditati ingenium, gravitati aetas, libertati tempora sunt impedimento. Huc accedit summus timor, quem mihi natura pudorque meus attribuit et vestra dignitas et vis adversariorum et Sex. Roscii pericula. Quapropter vos oro atque obsecro, iudices, ut attente bonaque cum venia verba mea audiatis.

10. Fide sapientiaque vestra fretus plus oneris sustuli quam ferre me posse intelligo. Hoc onus si vos aliqua ex parte adlevabitis, feram ut potero studio et industria, iudices: sin a vobis, id quod non spero, deserar, tamen animo non deficiam et id, quod suscepi, quoad potero perferam. Quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo, quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter perfidiam abiicere aut propter infirmitatem animi deponere. 11. Te quoque magno opere, M. Fanni, quaeso, ut, qualem te iam antea populo Romano praebuisti, quum huic eidem quaestioni iudex praeesses, talem te et nobis et rei publicae hoc tempore impertias. V. Quanta multitudo hominum convenerit ad hoc iudicium vides: quae sit omnium mortalium exspectatio, quae cupiditas ut acria ac severa iudicia fiant intelligis. Longo intervallo iudicium inter sicarios hoc primum committitur: quum interea caedes indignissimae maximaeque factae sint, omnes hanc quaestionem te praetore, manifestis maleficiis cotidianoque sanguine dimissam, sperant futuram. 12. Qua vociferatione in caeteris iudiciis accusatores uti consueverunt, ea nos hoc tempore utimur qui causam dicimus. Petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, iudices, ut quam acerrime maleficia vindicetis, ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis, ut hoc cogitetis, nisi in hac causa qui vester animus sit ostenderitis, eo prorumpere hominum cupiditatem et scelus et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, iudices, inter ipsa subsellia caedes futurae sint. 13. Etenim quid aliud hoc iudicio temptatur, nisi ut id fieri liceat? Accusant ii, qui in fortunas huius invaserunt: causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt: accusant ii, quibus occidi patrem Sex. Roscii bono fuit: causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem: accusant ii, qui hunc ipsum iugulare summe cupierunt: causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum praesidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur: *denique accusant ii*, quos populus poscit: causam dicit is, *qui unus relictus* ex illorum nefaria caede restat. 14. Atque

ut facilius intelligere possitis, iudices, ea, quae facta sunt, indigniora esse, quam haec sunt, quae dicimus, ab initio res quemadmodum gesta sit vobis exponemus, quo facilius et huius hominis innocentissimi miserias et illorum audaciam cognoscere possitis et rei publicae calamitatem.

VI. 15. Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit quum genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipii, verum etiam eius vicinitatis facile primus tum gratia atque hospitiis florens hominum nobilissimorum. Nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesticus usus et consuetudo: quas, ut aequum est, familias honestatis amplitudinisque gratia nomino. Itaque ex suis omnibus commodis hoc solum filio reliquit: nam patrimonium domestici praedones vi ereptum possident, fama et vita innocentis ab hospitibus amicisque paternis defenditur. 16. Hic quum omni tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, quum omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, praeter caeteros in ea vicinitate eam partem causamque opera, studio, auctoritate defendit. Etenim rectum putabat pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. Posteaquam victoria constituta est ab armisque recessimus, quum proscriberentur homines atque ex omni regione caperentur ii, qui adversarii fuisse putabantur, erat ille Romae frequens, in foro et in ore omnium cotidie versabatur, magis ut exsultare victoria nobilitatis videretur quam timere ne quid ex ea calamitatis sibi accideret. 17. Erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis, quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video, alterum tria huiusce praedia possidere audio: quas inimicitias si tam cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret. Neque enim, iudices, iniuria metuebat. Nam duo isti sunt T. Roscii, quorum alteri Capitoni cognomen est, iste, qui adest, Magnus vocatur, homines eius modi: alter plurimarum palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur, hic autem nuper se ad eum lanistam contulit: qui quum ante hanc pugnam tiro esset, quod sciam, facile ipsum magistrum scelere audaciaque superavit. VII. 18. Nam quum hic Sex. Ro-

scius esset Ameriae, T. autem iste Roscius Romae: quum hic filius adsiduus in praediis esset quumque se voluntate patris rei familiari vitaeque rusticae dedisset, iste autem frequens Romae esset, occiditur ad balneas Palatinas rediens a coena Sex. Roscius. Spero ex hoc ipso non esse obscurum ad quem suspicio maleficii pertineat: verum id, quod adhuc est suspiciosum, nisi perspicuum res ipsa fecerit, hunc adfinem culpae iudicatote. **19.** Occiso Sex. Roscio primus Ameriam nunciat Mallius Glaucia quidam, homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris istius T. Roscii, et nunciat domum non filii, sed T. Capitonis inimici: et quum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuncius hic Ameriam venit: decem horis nocturnis sex et quinquaginta milia passuum cisiis pervolavit, non modo ut exoptatum inimico nuncium primus adferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum telumque paullo ante e corpore extractum ostenderet. **20.** Quadriduo, quo haec gesta sunt, res ad Chrysogonum in castra L. Sullae Volaterras defertur: magnitudo pecuniae demonstratur: bonitas praediorum — nam fundos decem et tres reliquit, qui Tiberim fere omnes tangunt —, huius inopia et solitudo commemoratur: demonstrant, quum pater huiusce Sex. Roscius homo tam splendidus et gratiosus nullo negocio sit occisus, perfacile hunc hominem incautum et rusticum et Romae ignotum de medio tolli posse: ad eam rem operam suam pollicentur. Ne diutius teneam, iudices, societas coitur. VIII. **21.** Quum iam proscriptionis mentio nulla fieret, quum etiam qui antea metuerant redirent ac iam defunctos sese periculis arbitrarentur, nomen refertur in tabulas Sexti Roscii, hominis studiosissimi nobilitatis: manceps fit Chrysogonus: tria praedia vel nobilissima Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet: in reliquas omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quemadmodum ipse dicit, impetum facit. Haec bona emuntur duobus milibus numum. Haec omnia, iudices, imprudente L. Sulla facta esse certo scio. **22.** Neque enim mirum, quum eodem tempore et ea *quae praeterita sunt* et ea quae videntur instare praeparet, *quum et pacis constituendae* rationem et belli gerendi po-

testatem solus habeat, quum omnes in unum spectent, unus omnia gubernet, quum tot tantisque negociis distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid non animadvertat, quum praesertim tam multi occupationem eius observent tempusque aucupentur, ut, simul atque ille despexerit, aliquid huiusce modi moliantur. Huc accedit, quod quamvis ille felix sit, sicut est, tamen in tanta felicitate nemo potest esse, in magna familia qui neminem neque servum neque libertum improbum habeat. **23.** Interea iste T. Roscius, vir optimus, procurator Chrysogoni, Ameriam venit: in praedia huius invadit: hunc miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri iusta solvisset, nudum eiicit domo atque focis patriis disque penatibus praecipitem, iudices, exturbat: ipse amplissimae pecuniae fit dominus. Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena. Multa palam domum suam auferebat, plura clam de medio removebat: non pauca suis adiutoribus large effuseque donabat: reliqua constituta auctione vendebat. IX. **24.** Quod Amerinis usque eo visum est indignum, ut urbe tota fletus gemitusque fieret. Etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima, filii autem eius egestas indignissima, cui de tanto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset, bonorum emptio flagitiosa, possessio, furta, rapinae, donationes. Nemo erat qui non ardere omnia mallet quam videre in Sex. Roscii viri optimi atque honestissimi bonis iactantem se ac dominantem T. Roscium. **25.** Itaque decurionum decretum statim fit, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam doceantque eum qui vir Sex. Roscius fuerit: conquerantur de istorum scelere et iniuriis: orent ut et illius mortui famam et filii innocentis fortunas conservatas velit. Atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. DECRETUM DECURIONUM. Legati in castra veniunt. Intelligitur, iudices, id quod iam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera haec et flagitia fieri. Nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit et homines nobiles adlegat iis, qui *peterent ne ad Sullam* adirent et omnia Chrysogonum quae *vellent esse facturum* pollicerentur. **26.** Usque adeo autem

ille pertimuerat, ut mori mallet quam de his rebus Sullam doceri. Homines antiqui, qui ex sua natura caeteros fingerent, quum ille confirmaret sese nomen Sex. Roscii de tabulis exempturum, praedia vacua filio traditurum, quumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in decem legatis erat, appromitteret, crediderunt: Ameriam re inorata reverterunt. Ac primo rem differre cotidie ac procrastinare isti coeperunt: deinde aliquanto lentius, nihil agere atque deludere: postremo — id quod facile intellectum est — insidias vitae huiusce Sex. Roscii parare, neque sese arbitrari posse diutius alienam pecuniam domino incolumi obtinere. X. 27. Quod hic simul atque sensit, de amicorum cognatorumque sententia Romam confugit et sese ad Caeciliam [Nepotis filiam], quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum: in qua muliere, iudices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. Ea Sex. Roscium inopem, eiectum domo atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum tela et minas recepit domum hospitique oppresso iam desperatoque ab omnibus opitulata est. Eius virtute, fide, diligentia factum est, ut hic potius vivus in reos quam occisus in proscriptos referretur. 28. Nam postquam isti intellexerunt summa diligentia vitam Sex. Roscii custodiri neque sibi ullam caedis faciundae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem veterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio, denique ut, quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. Ita loqui homines: *quod iudicia tam diu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset:* huic autem patronos propter Chrysogoni gratias defuturos: de bonorum venditione et de ista societate verbum esse facturum neminem: ipso nomine parricidii et atrocitate criminis fore, ut hic nullo negocio tolleretur, quum ab nullo defensus esset. 29. Hoc consilio atque adeo hac amentia impulsi, quem ipsi quum cuperent non potuerunt occidere, eum iugulandum *vobis tradiderunt.*

XI. Quid primum querar? aut unde potissimum, iudices, ordiar? aut quod aut a quibus auxilium petam? Deorumne immortalium, populine Romani, vestramne, qui summam potestatem habetis, hoc tempore fidem implorem? 30. Pater occisus nefarie, domus obsessa ab inimicis, bona adempta, possessa, direpta, filii vita infesta, saepe ferro atque insidiis appetita. Quid ab his tot maleficiis sceleris abesse videtur? Tamen haec aliis nefariis cumulant atque adaugent, crimen incredibile confingunt, testes in hunc et accusatores huiusce pecunia comparant: hanc condicionem misero ferunt, ut optet, utrum malit cervices Roscio dare an insutus in culeum per summum dedecus vitam amittere. Patronos huic defuturos putaverunt: desunt: qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa est satis, quoniam quidem suscepi, non deest profecto, iudices. 31. Et forsitan in suscipienda causa temere impulsus adolescentia fecerim: quoniam quidem semel suscepi, licet hercules undique omnes in me terrores periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo. Certum est deliberatumque, quae ad causam pertinere arbitror, omnia non modo dicere, verum etiam libenter, audacter libereque dicere. Nulla res tanta exsistet, iudices, ut possit vim mihi maiorem adhibere metus quam fides. 32. Etenim quis tam dissoluto animo est, qui haec quum videat, tacere ac negligere possit? Patrem meum, quum proscriptus non esset, iugulastis: occisum in proscriptorum numerum rettulistis: me domo mea per vim expulistis: patrimonium meum possidetis. Quid vultis amplius? etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis, ut hic aut iuguletis aut condemnetis Sex. Roscium? XII. 33. Hominem longe audacissimum nuper habuimus in civitate C. Fimbriam et, quod inter omnes constat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissimum. Is quum curasset in funere C. Marii, ut Q. Scaevola vulneraretur, vir sanctissimus atque ornatissimus nostrae civitatis, de cuius laude neque hic locus est ut multa dicantur neque plura tamen dici possunt, quam populus Romanus memoria retinet, diem Scaevolae dixit, posteaquam comperit eum posse vivere. Quum ab eo quaereretur, quid tan-

dem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare quidem quisquam satis commode posset, aiunt hominem, ut erat furiosus, respondisse, quod non totum telum corpore recepisset. Quo populus Romanus nihil vidit indignius, nisi eiusdem viri mortem, quae tantum potuit, ut omnes cives perdiderit et adflixerit, quos quia servare per compositionem volebat, ipse ab iis interemptus est. 34. Estne hoc illi dicto atque facto Fimbriano simillimum? Accusatis Sex. Roscium. Quid ita? quia de manibus vestris effugit: quia se occidi passus non est. Illud quia in Scaevola factum est, magis indignum videtur: hoc, quia fit a Chrysogono, num est ferendum? Nam per deos immortales, quid est in hac causa quod defensionis indigeat? qui locus ingenium patroni requirit aut oratoris eloquentiam magno opere desiderat? Totam causam, iudices, explicemus atque ante oculos expositam consideremus: ita facillime, quae res totum iudicium contineat et quibus de rebus nos dicere oporteat et quid vos sequi conveniat intelligetis. XIII. 35. Tres sunt res, quantum ego existimare possum, quae obstent hoc tempore Sex. Roscio: crimen adversariorum et audacia et potentia. Criminis confictionem accusator Erucius suscepit: audaciae partes Roscii sibi poposcerunt: Chrysogonus autem, is qui plurimum potest, potentia pugnat. De hisce omnibus rebus me dicere oportere intelligo. 36. Quid igitur est? Non eodem modo de omnibus: ideo quod prima illa res ad meum officium pertinet, duas autem reliquas vobis populus Romanus imposuit. Ego crimen oportet diluam: vos et audaciae resistere et hominum eius modi perniciosam atque intolerandam potentiam primo quoque tempore exstinguere atque opprimere debetis.

37. Occidisse patrem Sex. Roscius arguitur. Scelestum, di immortales, ac nefarium facinus atque eius modi, quo uno maleficio scelera omnia complexa esse videantur. Etenim si, id quod praeclare a sapientibus dicitur, vultu saepe laeditur pietas, quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura divina atque humana cogebant? 38. In hoc tanto, tam atroci, tam singulari maleficio, quod ita raro ex-

stitit, ut si quando auditum sit, portenti ac prodigii simile numeretur, quibus tandem tu, C. Eruci, argumentis accusatorem censes uti oportere? Nonne et audaciam eius, qui in crimen vocetur, singularem ostendere et mores feros immanemque naturam et vitam vitiis flagitiisque omnibus deditam et [addictam,] denique omnia ad perniciem profligata atque perdita? Quorum tu nihil in Sex. Roscium ne obiiciendi quidem causa contulisti.

XIV. 39. Patrem occidit Sex. Roscius. Qui homo? Adolescentulus corruptus et ab hominibus nequam inductus? annos natus maior quadraginta. Vetus videlicet sicarius, homo audax et saepe in caede versatus. At hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. Luxuries igitur hominem nimirum et aeris alieni magnitudo et indomitae animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt? De luxuria purgavit Erucius, quum dixit hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse. Nihil autem umquam debuit. Cupiditates porro quae possunt esse in eo, qui, ut ipse accusator obiecit, ruri semper habitarit et in agro colendo vixerit, quae vita maxime disiuncta a cupiditate est et cum officio coniuncta? 40. Quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit? Patri, inquit, non placebat. [Patri non placebat?] Quam ob causam? Necesse est enim eam quoque iustam et magnam et perspicuam fuisse. Nam ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis causis, sic hoc veri simile non est, odio fuisse parenti filium sine causis multis et magnis et necessariis. 41. Rursus igitur eodem revertamur et quaeramus quae tanta vitia fuerint in unico filio quare is patri displiceret. At perspicuum est nullum fuisse. Pater igitur amens qui odisset eum sine causa, quem procrearat. At is quidem fuit omnium constantissimus. Ergo illud iam perspicuum profecto est, si neque amens pater neque perditus filius fuerit, neque odii causam patri neque sceleris filio fuisse. XV. 42. Nescio, inquit, quae causa odii fuerit: fuisse odium intelligo, quia antea, quum duos filios haberet, illum alterum, qui mortuus est, secum omni tempore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat. Quod Erucio accidebat in mala nugatoriaque accusatione,

idem mihi usu venit in causa optima. Ille quomodo crimen commenticium confirmaret non inveniebat: ego res tam leves qua ratione infirmem ac diluam reperire non possum. 43. Quid ais, Eruci? Tot praedia, tam pulcra, tam fructuosa Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplicii gratia colenda ac tuenda tradiderat? Quid hoc? Patres familias, qui liberos habent, praesertim homines illius ordinis ex municipiis rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse filios suos rei familiari maxime servire et in praediis colendis operae plurimum studiique consumere? 44. An amandarat hunc sic, ut esset in agro ac tantum modo aleretur ad villam? ut commodis omnibus careret? Quid? si constat hunc non modo colendis praediis praefuisse, sed certis fundis patre vivo frui solitum esse? tamenne haec attenta vita et rusticana relegatio atque amandatio appellabitur? Vides, Eruci, quantum distet argumentatio tua ab re ipsa atque a veritate. Quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis: quod benevolentia fit, id odio factum criminaris: quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum supplicii causa fecisse dicis. 45. Neque haec tu non intelligis, sed usque eo quid arguas non habes, ut non modo tibi contra nos dicendum putes, verum etiam contra rerum naturam contraque consuetudinem hominum contraque opiniones omnium. XVI. At enim quum duos filios haberet, alterum a se non dimittebat, alterum ruri esse patiebatur. Quaeso, Eruci, ut hoc in bonam partem accipias: non enim exprobrandi causa, sed commonendi gratia dicam. 46. Si tibi fortuna non dedit ut patre certo nascerere, ex quo intelligere posses qui animus patrius in liberos esset, at natura certe dedit ut humanitatis non parum haberes: eo accessit studium doctrinae, ut ne a litteris quidem alienus esses. Ecquid tandem tibi videtur, ut ad fabulas veniamus, senex ille Caecilianus minoris facere Eutychum filium rusticum quam illum alterum Chaerestratum? — nam, ut opinor, hoc nomine est —: alterum in urbe secum honoris causa habere, alterum rus supplicii causa relegasse? 47. Quid ad istas *ineptias abis? inquies.* Quasi vero mihi difficile sit quamvis *multos nominatim* proferre, ne longius abeam, vel tribules

vel vicinos meos, qui suos liberos, quos plurimi faciunt, agricolas adsiduos esse cupiunt. Verum homines notos sumere odiosum est, quum et illud incertum sit, velintne hi sese nominari et nemo vobis magis notus futurus sit quam est hic Eutychus, et certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comicum adolescentem an aliquem ex agro Veiente nominem. Etenim haec conficta arbitror a poëtis esse, ut effictos nostros mores in alienis personis expressamque imaginem [nostram] vitae cotidianae videremus. 48. Age nunc, refer animum sis ad veritatem et considera, non modo in Umbria atque in ea vicinitate, sed in his veteribus municipiis quae studia a patribus familias maxime laudentur: iam profecto te intelliges inopia criminum summam laudem Sex. Roscio vitio et culpae dedisse. XVII. Ac non modo hoc patrum voluntate liberi faciunt, sed permultos et ego novi et, nisi me fallit animus, unus quisque vestrum, qui et ipsi incensi sunt studio, quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et honestissimam et suavissimam esse arbitrantur. 49. Quid censes hunc ipsum Sex. Roscium, quo studio et qua intelligentia esse in rusticis rebus? Ut ex his propinquis eius, hominibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio callidior es quam hic in suo. Verum, ut opinor, quoniam ita Chrysogono videtur, qui huic nullum praedium reliquit, et artificium obliviscatur et studium deponat licebit. Quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen aequo animo, iudices, si per vos vitam et famam potest obtinere: hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter praediorum bonitatem et multitudinem et, quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi, ut parum miseriae sit, quod aliis coluit, non sibi, nisi etiam quod omnino coluit crimini fuerit. XVIII. 50. Nae tu, Eruci, accusator esses ridiculus, si illis temporibus natus esses, quum ab aratro arcessebantur qui consules fierent. Etenim qui praeesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen qui missi erant convenerunt, hominem turpissimum atque inhonestissimum iudicares. At hercule maiores nostri longe aliter et de illo

et de caeteris talibus viris existimabant. Itaque ex minima tenuissimaque re publica maximam et florentissimam nobis reliquerunt. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant: quibus rebus et agris et urbibus et nationibus rem publicam atque hoc imperium et populi Romani nomen auxerunt. **51.** Neque ego haec eo profero, quo conferenda sint cum hisce, de quibus nunc quaerimus, sed ut illud intelligas, quum apud maiores nostros summi viri clarissimique homines, qui omni tempore ad gubernacula rei publicae sedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operae temporisque consumpserint, ignosci oportere ei homini, qui se fateatur esse rusticum, quum ruri adsiduus semper vixerit: quum praesertim nihil esset quod aut patri gratius aut sibi iucundius aut re vera honestius facere posset. **52.** Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruci, quod hunc ruri esse patiebatur. Numquid est aliud? Immo vero, inquit, est; nam istum exheredare in animo habebat. Audio: nunc dicis aliquid quod ad rem pertineat. Nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque inepta. — Convivia cum patre non inibat. — Quippe; qui ne in oppidum quidem nisi perraro veniret. — Domum suam istum non fere quisquam vocabat. — Nec mirum, qui neque in urbe viveret neque revocaturus esset. XIX. Verum haec tu quoque intelligis esse nugatoria. Illud, quod coepimus, videamus, quo certius argumentum odii reperiri nullo modo potest. **53.** Exheredare pater filium cogitabat. Mitto quaerere qua de causa: quaero qui scias: tametsi te dicere atque enumerare causas omnes oportebat, et id erat certi accusatoris officium, qui tanti sceleris argueret, explicare omnia vitia atque peccata filii, quibus incensus parens potuerit animum inducere, ut naturam ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum eiiceret ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur: quae sine magnis huiusce peccatis accidere potuisse non arbitror. **54.** Verum concedo tibi ut ea praetereas, quae quum taces, nulla esse concedis. Illum quidem voluisse exheredare certe tu planum facere debes. Quid ergo adfers quare id factum putemus? Vere nihil potes dicere.

Finge aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id facere, quod aperte facis, huius miseri fortunis et horum virorum talium dignitati illudere. — Exheredare filium voluit. — Quam ob causam? — Nescio. — Exheredavitne? — Non. — Quis prohibuit? — Cogitabat. — [Cogitabat?] Cui dixit? — Nemini. — Quid est aliud iudicio ac legibus ac maiestate vestra abuti ad quaestum atque ad libidinem, nisi hoc modo accusare atque id obiicere, quod planum facere non modo non possis, verum ne coneris quidem? 55. Nemo nostrum est, Eruci, quin sciat tibi inimicitias cum Sex. Roscio nullas esse: vident omnes qua de causa huc inimicus venias: sciunt huiusce pecunia te adductum esse. Quid ergo est? ita tamen quaestus te cupidum esse oportebat, ut horum existimationem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere. XX. Accusatores multos esse in civitate utile est, ut metu contineatur audacia: verum tamen hoc ita est utile, ut ne plane illudamur ab accusatoribus. Innocens est quispiam, verum tamen, quamquam abest a culpa, suspicione tamen non caret. Tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc accuset, possim aliquo modo ignoscere. Quum enim aliquid habeat quod possit criminose ac suspiciose dicere, aperte ludificari et calumniari sciens non videatur. 56. Quare facile omnes patimur esse quam plurimos accusatores, quod innocens, si accusatus sit, absolvi potest, nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest: utilius est autem absolvi innocentem quam nocentem causam non dicere. Anseribus cibaria publice locantur et canes aluntur in Capitolio, ut significent si fures venerint. At fures internoscere non possunt: significant tamen, si qui noctu in Capitolium venerint, et quia id est suspiciosum, tametsi bestiae sunt, tamen in eam partem potius peccant, quae est cautior. Quodsi luce quoque canes latrent, quum deos salutatum aliqui venerint, opinor, iis crura suffringantur, quod acres sint etiam tum, quum suspicio nulla sit. 57. Simillima est accusatorum ratio. Alii vestrum anseres sunt, qui tantum modo clamant, nocere non possunt, alii canes, qui et latrare et mordere possunt. Cibaria vobis praeberi videmus: vos autem maxime debetis in eos impetum facere, qui merentur. Hoc

populo gratissimum est. Deinde, si voletis, etiam tum, quum veri simile erit aliquem commisisse, in suspicione latratote. Id quoque concedi potest. Sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse neque dicere possitis aut quare aut quo modo ac tantum modo sine suspicione latrabitis, crura quidem vobis nemo suffringet, sed si ego hos bene novi, litteram illam, cui vos usque eo inimici estis, ut etiam Kal. omnes oderitis, ita vehementer ad caput adfigent, ut postea neminem alium nisi fortunas vestras accusare possitis. XXI. 58. Quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? quid hisce autem ad suspicandum? — Ne exheredaretur veritus est. — Audio, sed qua de causa vereri debuerit nemo dicit. — Habebat pater in animo. — Planum fac. Nihil est: non, quicum deliberarit, quem certiorem fecerit, unde istud vobis suspicari in mentem venerit. Quum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc palam dicis: Ego quid acceperim scio, quid dicam nescio: unum illud spectavi, quod Chrysogonus aiebat, neminem isti patronum futurum: de bonorum emptione deque ea societate neminem esse qui verbum facere hoc tempore auderet? Haec te opinio falsa in istam fraudem impulit: non mehercules verbum fecisses, si tibi quemquam responsurum putasses. 59. Operae precium erat, si animadvertistis, iudices, negligentiam eius in accusando considerare. Credo, quum vidisset qui homines in hisce subselliis sederent, quaesisse num ille aut ille defensurus esset: de me ne suspicatum quidem esse, quod antea causam publicam nullam dixerim. Posteaquam invenit neminem eorum, qui possunt et solent, ita negligens esse coepit, ut quum in mentem veniret ei, resideret, deinde spatiaretur, nonnumquam etiam puerum vocaret, credo, cui coenam imperaret, prorsus ut vestro consessu et hoc conventu pro summa solitudine abuteretur. XXII. 60. Peroravit aliquando: adsedit: surrexi ego. Respirare visus est, quod non alius potius diceret. Coepi dicere. Usque eo animadverti, iudices, eum iocari atque alias res agere, ante quam Chrysogonum nominavi: quem simul atque attigi, statim *homo se erexit.* Mirari visus est. Intellexi quid eum pupugisset. *Iterum* ac tertio nominavi. Postea homines cur-

sare ultro et citro non destiterunt, credo, qui Chrysogono nunciarent esse aliquem in civitate qui contra voluntatem eius dicere auderet: aliter causam agi atque ille existimaret: aperiri bonorum emptionem: vexari pessime societatem: gratiam potentiamque eius negligi: iudices diligenter attendere: populo rem indignam videri. **61.** Quae quoniam te fefellerunt, Eruci, quoniamque vides versa esse omnia, causam pro Sex. Roscio, si non commode, at libere dici, quem dedi putabas, defendi intelligis, quos tradituros sperabas, vides iudicare, restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem atque prudentiam, confitere huc ea spe venisse, quod putares hic latrocinium, non iudicium futurum. De parricidio causa dicitur: ratio ab accusatore reddita non est quam ob causam patrem filius occiderit. **62.** Quod in minimis noxiis et in his levioribus peccatis, quae magis crebra et iam prope cotidiana sunt, maxime et primum quaeritur, quae causa maleficii fuerit, id Erucius in parricidio quaeri non putat oportere: in quo scelere, iudices, etiam quum multae causae convenisse unum in locum atque inter se congruere videntur, tamen non temere creditur neque levi coniectura res penditur neque testis incertus auditur neque accusatoris ingenio res iudicatur. Quum multa antea commissa maleficia, quum vita hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur necesse est, neque audacia solum, sed summus furor atque amentia. Haec quum sint omnia, tamen exstent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tempore maleficium sit admissum. Quae nisi multa et manifesta sunt, profecto res tam scelesta, tam atrox, tam nefaria credi non potest. **63.** Magna est enim vis humanitatis: multum valet communio sanguinis: reclamitat istius modi suspicionibus ipsa natura: portentum atque monstrum certissimum est esse aliquem humana specie et figura, qui tantum immanitate bestias vicerit, ut propter quos hanc suavissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce privarit; quum etiam feras inter sese partus atque educatio et natura ipsa conciliet. XXIII. **64.** Non ita multis ante annis aiunt T. Cloelium quemdam Terracinensem, hominem non *obscurum*, quum coenatus cubitum in idem conclave cum

duobus adolescentibus filiis isset, inventum esse mane iugulatum. Quum neque servus quisquam reperiretur neque liber ad quem ea suspicio pertineret, id aetatis autem duo filii propter cubantes ne sensisse quidem se dicerent, nomina filiorum de parricidio delata sunt. Quid poterat tam esse suspiciosum? Neutrumne sensisse? Ausum autem esse quemquam, se in id conclave committere, eo potissimum tempore, quum ibidem essent duo adolescentes filii, qui et sentire et defendere facile possent? 65. Erat porro nemo in quem ea suspicio conveniret. Tamen quum planum iudicibus esset factum aperto ostio dormientes eos repertos esse, iudicio absoluti adolescentes et suspicione omni liberati sunt. Nemo enim putabat quemquam esse qui, quum omnia divina atque humana iura scelere nefario polluisset, somnum statim capere potuisset, propterea quod, qui tantum facinus commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spirare quidem sine metu possunt.

XXIV. 66. Videtisne quos nobis poëtae tradiderunt patris ulciscendi causa supplicium de matre sumpsisse, quum praesertim deorum immortalium iussis atque oraculis id fecisse dicantur, tamen ut eos agitent furiae neque consistere usquam patiantur, quod ne pii quidem sine scelere esse potuerunt? Sic se res habet, iudices. Magnam vim, magnam necessitatem, magnam possidet religionem paternus maternusque sanguis: ex quo si qua macula concepta est, non modo elui non potest, verum usque eo permanat ad animum, ut summus furor atque amentia consequatur. 67. Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis saepe numero videtis, eos, qui aliquid impie scelerateque commiserint, agitari et perterreri Furiarum taedis ardentibus. Sua quemque fraus et suus terror maxime vexat: suum quemque scelus agitat amentiaque adficit: suae malae cogitationes conscientiaeque animi terrent. Hae sunt impiis adsiduae domesticaeque Furiae, quae dies noctesque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetant. 68. Haec magnitudo maleficii facit, ut, nisi paene manifestum parricidium proferatur, credibile non sit; nisi turpis adolescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumptus effusi cum probro

atque dedecore, nisi prorupta audacia, nisi tanta temeritas ut non procul abhorreat ab insania. Accedat huc oportet odium parentis, animadversionis paternae metus, amici improbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune captus ad eam rem: paene dicam, respersas manus sanguine paterno iudices videant oportet, si tantum facinus, tam immane, tam acerbum credituri sunt. 69. Quare hoc quo minus est credibile, nisi ostenditur, eo magis est, si convincitur, vindicandum. XXV. Itaque quum multis ex rebus intelligi potest maiores nostros non modo armis plus quam caeteras nationes, verum etiam consilio sapientiaque potuisse, tum ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplicium invenerunt. Qua in re quantum prudentia praestiterint iis, qui apud caeteros sapientissimi fuisse dicuntur, considerate. 70. Prudentissima civitas Atheniensium, dum ea rerum potita est, fuisse traditur. Eius porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripserit. Is quum interrogaretur cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondit se id neminem facturum putasse. Sapienter fecisse dicitur, quum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere quam admonere videretur. Quanto maiores nostri sapientius? qui quum intelligerent nihil esse tam sanctum, quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt, ut, quos natura ipsa retinere in officio non potuisset, magnitudine poenae a maleficio summoverentur. Insui voluerunt in culeum vivos atque in flumen deiici. XXVI. 71. O singularem sapientiam, iudices! Nonne videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse et eripuisse, cui repente caelum, solem, aquam terramque ademerint, ut, qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret iis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur? Noluerunt feris corpus obiicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, immanioribus uteremur: non sic nudos in flumen deiicere, ne, quum delati essent in mare, ipsum pollurent, quo caetera, quae violata sunt, expiari putantur: denique nihil tam vile neque tam vulgare est cuius partem ullam re-

liquerint. 72. Etenim quid tam est commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus eiectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant: ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat: ita iactantur fluctibus, ut numquam adluantur: ita postremo eiiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. Tanti maleficii crimen, cui maleficio tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem maleficii protuleris? Si hunc apud bonorum emptores ipsos accusares eique iudicio Chrysogonus praeesset, tamen diligentius paratiusque venisses. 73. Utrum quid agatur non vides an apud quos agatur? Agitur de parricidio, quod sine multis causis suscipi non potest: apud homines autem prudentissimos agitur, qui intelligunt neminem ne minimum quidem maleficium sine causa admittere.

XXVII. Esto: causam proferre non potes. Tametsi statim vicisse debeo, tamen de meo iure decedam et tibi, quod in alia causa non concederem, in hac concedam fretus huius innocentia. Non quaero abs te quare patrem Sex. Roscius occiderit: quaero quo modo occiderit. Ita quaero abs te, C. Eruci, quo modo, et sic tecum agam, ut meo loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam, vel etiam, si quid voles, interrogandi. 74. Quo modo occidit? Ipse percussit an aliis occidendum dedit? Si ipsum arguis, Romae non fuit: si per alios fecisse dicis, quaero servosne an liberos? [si liberos], quos homines? indidemne Ameria an hosce ex urbe sicarios? si Ameria, qui sunt hi? cur non nominantur? si Roma, unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit neque umquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? quicum locutus est? quo modo persuasit? Precium dedit. Cui dedit? per quem dedit? unde aut quantum dedit? nonne his vestigiis ad caput maleficii perveniri solet? Et simul tibi in mentem veniat facito quemadmodum vitam huiusce depinxeris: hunc hominem ferum atque agrestem fuisse: numquam cum homine quoquam collocutum esse: numquam in oppido constitisse. 75. Qua in re praetereo illud, quod mihi maximo argumento ad huius

innocentiam poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita istius modi maleficia gigni non solere. Ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic non omne facinus in omni vita nascitur. In urbe luxuries creatur; ex luxuria exsistat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia; inde omnia scelera ac maleficia gignuntur. Vita autem haec rustica, quam tu agrestem vocas, parcimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est. XXVIII. 76. Verum haec missa facio. Illud quaero, is homo, qui, ut tute dicis, numquam inter homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens praesertim, conficere potuerit. Multa sunt falsa, iudices, quae tamen argui suspiciose possunt; in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, quum in agro Amerino esset filius. Litteras, credo, misit alicui sicario: qui Romae noverat neminem. Arcessivit aliquem: quem aut quando? Nuncium misit: quem aut ad quem? Precio, gratia, spe, promissis induxit aliquem. Nihil horum ne confingi quidem potest, et tamen causa de parricidio dicitur. Reliquum est ut per servos id admiserit. 77. O di immortales! rem miseram et calamitosam, quod in tali crimine quod innocenti saluti solet esse ut servos in quaestionem polliceatur, id Sex. Roscio facere non licet. Vos, qui hunc accusatis, omnes eius servos habetis; unus puer, victus cotidiani administer, ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. Te nunc appello, P. Scipio, te, Metelle: vobis advocatis, vobis agentibus aliquotiens duos servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit. Meministisne T. Roscium recusare? Quid? ii servi ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur: apud eum sunt in honore et in precio. Etiam nunc ut ex iis quaeratur ego postulo, hic orat atque obsecrat. 78. Quid facitis? cur recusatis? Dubitate etiam nunc, iudices, si potestis, a quo sit Sex. Roscius occisus, ab eone, qui propter illius mortem in egestate et insidiis versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur, an ab iis, qui quaestionem *fugitant*, bona possident, in caede atque ex caede vivunt. *Omnia*, iudices, in hac causa sunt misera atque in-

digna, tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest: mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet. Ne tam diu quidem dominus erit in suos, dum ex iis de patris morte quaeratur? Veniam, neque ita multo post, ad hunc locum: nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, quum Erucii crimina diluissem. XXIX. 79. Nunc, Eruci, ad te venio. Conveniat mihi tecum necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut servos. Liberosne? quos neque ut convenire potuerit neque qua ratione inducere neque ubi neque per quos neque qua spe aut quo precio potes ostendere. Ego contra ostendo non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romae multis annis fuerit neque de praediis umquam temere discesserit. Restare tibi videbatur servorum nomen, quo quasi in portum reiectus a caeteris suspicionibus confugere posses, ubi scopulum offendis eius modi, ut non modo ab hoc crimen resilire videas, verum omnem suspicionem in vosmet ipsos recidere intelligas. 80. Quid ergo est quo tandem accusator inopia argumentorum confugerit? Eius modi tempus erat, inquit, ut homines vulgo impune occiderentur, quare tu hoc propter multitudinem sicariorum nullo negocio facere potuisti. Interim mihi videris, Eruci, una mercede duas res adsequi velle, nos iudicio perfundere, accusare autem eos ipsos, a quibus mercedem accepisti. Quid ais? Vulgo occidebantur? Per quos et a quibus? Nonne cogitas te a sectoribus huc adductum esse? Quid postea? Nescimus per ista tempora eosdem fere sectores fuisse collorum et bonorum? 81. Ii denique, qui tum armati dies noctesque concursabant, qui Romae erant adsidui, qui omni tempore in praeda et [in] sanguine versabantur, Sex. Roscio temporis illius acerbitatem iniquitatemque obiicient? et illam sicariorum multitudinem, in qua ipsi duces ac principes erant, huic crimini putabunt fore, qui non modo Romae non fuit, sed omnino quid Romae ageretur nescivit, propterea quod ruri adsiduus, quemadmodum tute confiteris, fuit? 82. Vereor ne aut mole-

stus sim vobis, iudices, aut ne ingeniis vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est; nisi forte exspectatis ut illa diluam, quae de peculatu ac de eius modi rebus commenticiis inaudita nobis ante hoc tempus ac nova obiecit; quae mihi iste visus est ex alia oratione declamare, quam in alium reum commentaretur; ita neque ad crimen parricidii neque ad eum, qui causam dicit, pertinebant: de quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare. Si quid est quod ad testes reservet, ibi quoque nos, ut in ipsa causa, paratiores reperiet quam putabat. XXX. 83. Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed fides. Nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex quibus possem crescere: quod certum est non facere, dum utrumvis licebit. Is enim mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non qui ascendit per alterius incommodum et calamitatem. Desinamus aliquando ea scrutari, quae sunt inania: quaeramus ibi maleficium, ubi et est et inveniri potest. Iam intelliges, Eruci, certum crimen quam multis suspicionibus coarguatur. Tametsi neque omnia dicam et leviter unum quodque tangam. Neque enim id facerem, nisi necesse esset, et id erit signi me invitum facere, quod non persequar longius, quam salus huius et mea fides postulabit. 84. Causam tu nullam reperiebas in Sex. Roscio: at ego in T. Roscio reperio. Tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes ac te palam adversarium esse profiteris. De Capitone post viderimus, si, quemadmodum paratum esse audio, testis prodierit: tum alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne audisse quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus Romanus verissimum et sapientissimum iudicem putabat, identidem in causis quaerere solebat, *cui bono fuisset*. Sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento accedere. 85. Hunc quaesitorem ac iudicem fugiebant atque horrebant ii, quibus periculum creabatur, ideo quod, tametsi veritatis erat amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam quam implicatus ad severitatem videbatur. Ego, quamquam *praeest huic* quaestioni vir et contra audaciam fortissimus et

ab innocentia clementissimus, tamen facile me paterer vel illo ipso acerrimo iudice quaerente vel apud Cassianos iudices, quorum etiam nunc ii, quibus causa dicenda est, nomen ipsum reformidant, pro Sex. Roscio dicere. XXXI. 86. In hac enim causa quum viderent illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse, illud quidem non quaererent, cui bono fuisset, sed, eo perspicuo, crimen et suspicionem potius ad praedam adiungerent quam ad egestatem. Quid, si accedit eodem ut tenuis antea fueris? quid, si ut avarus? quid, si ut audax? quid, si ut illius, qui occisus est, inimicissimus? num quaerenda, quae te ad tantum facinus adduxerint? Quid ergo horum negari potest? Tenuitas hominis eius modi est, ut dissimulari non queat atque eo magis eluceat, quo magis occultatur. 87. Avaritiam praefers, qui societatem coieris de municipis cognatique fortunis cum alienissimo. Quam sis audax, ut alia obliviscar, hinc omnes intelligere potuerunt, quod ex tota societate, hoc est, ex tot sicariis, solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes atque os tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres. Inimicitias tibi fuisse cum Sex. Roscio et magnas rei familiaris controversias concedas necesse est. 88. Restat, iudices, ut hoc dubitemus, uter potius Sex. Roscium occiderit, is, ad quem morte eius divitiae venerint, an is, ad quem mendicitas, is, qui antea tenuis fuerit, an is, qui postea factus sit egentissimus, is, qui ardens avaritia feratur infestus in suos, an is, qui semper ita vixerit, ut quaestum nosset nullum, fructum autem eum solum, quem labore peperisset, is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter fori iudiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet, postremo, iudices, id quod ad rem mea sententia maxime pertinet, utrum inimicus potius an filius. XXXII. 89. Haec tu, Eruci, tot et tanta si nactus esses in reo, quam diu diceres! quo te modo iactares! Tempus, hercule, te citius quam oratio deficeret. Etenim in singulis rebus eius modi materies est, ut dies singulos possis consumere. Neque *ego non possum; non* enim mihi tantum derogo, tametsi *nihil adrogo, ut te copiosius* quam me putem posse dicere.

Verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege adnumerer: te pugna Cannensis accusatorem sat bonum fecit. Multos caesos non ad Trasimenum lacum, sed ad Servilium vidimus. 90. *Quis ibi non est vulneratus ferro Phrygio?* Non necesse est omnes commemorare Curtios, Marios, denique † Mammeos, quos iam aetas a proeliis avocabat, postremo Priamum ipsum senem, Antistium, quem non modo aetas, sed etiam leges pugnare prohibebant. Iam quos nemo propter ignobilitatem nominat sescenti sunt, qui inter sicarios et de veneficiis accusabant: qui omnes, quod ad me attinet, vellem viverent. Nihil enim mali est canes ibi quam plurimos esse, ubi permulti observandi multaque servanda sunt. 91. Verum, ut fit, multa saepe imprudentibus imperatoribus vis belli ac turba molitur. Dum is in aliis rebus erat occupatus, qui summam rerum administrabat, erant interea qui suis vulneribus mederentur; qui, tamquam si offusa rei publicae sempiterna nox esset, ita ruebant in tenebris omniaque miscebant. A quibus miror, ne quod iudiciorum esset vestigium, non subsellia quoque esse combusta: nam et accusatores et iudices sustulerunt. Hoc commodi est, quod ita vixerunt, ut testes omnes, si cuperent, interficere non possent: nam dum hominum genus erit, qui accuset eos non deerit: dum civitas erit, iudicia fient. Verum, ut coepi dicere, et Erucius, haec si haberet in causa, quae commemoravi, posset ea quamvis diu dicere, et ego, iudices, possum. Sed in animo est, quemadmodum ante dixi, leviter transire ac tantummodo perstringere unam quamque rem, ut omnes intelligant me non studio accusare, sed officio defendere. XXXIII. 92. Video igitur causas esse permultas quae istum impellerent. Videamus nunc ecquae facultas suscipiendi maleficii fuerit. Ubi occisus est Sex. Roscius? Romae. Quid, tu, Rosci, ubi tunc eras? Romae. Verum quid ad rem? et alii multi. Quasi nunc id agatur quis ex tanta multitudine occiderit ac non hoc quaeratur, eum, qui Romae sit occisus, utrum veri similius sit ab eo esse occisum, qui adsiduus eo tempore Romae fuerit, an ab eo, qui multis annis Romam omnino non accesserit. 93. Age, nunc caeteras quoque facultates considere-

mus. Erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et homines impune occidebantur. Quid? ea multitudo quae erat? Opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui ab iis conducebantur ut aliquem occiderent. Si eos putas, qui alienum appetebant, tu es in eo numero, qui nostra pecunia dives es; sin eos, quos qui leviore nomine appellant percussores vocant, quaere in cuius fide sint et clientela: mihi crede, aliquem de societate tua reperies; et, quidquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito: ita facillime causa Sex. Roscii cum tua conferetur. **94.** Dices: Quid postea, si Romae adsiduus fui? Respondebo: At ego omnino non fui. Fateor me sectorem esse, verum et alii multi. At ego, ut tute arguis, agricola et rusticus. Non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius. At ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absum ab eius modi crimine. Permulta sunt, quae dici possunt quare intelligatur summam tibi facultatem fuisse maleficii suscipiendi, quae non modo idcirco praetereo, quod te ipsum non libenter accuso, verum eo magis etiam, quod, si de illis caedibus velim commemorare, quae tum factae sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occisus est, vereor ne ad plures oratio mea pertinere videatur.

XXXIV. **95.** Videamus nunc strictim, sicut caetera, quae post mortem Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sunt; quae ita aperta et manifesta sunt, ut me dius fidius, iudices, invitus ea dicam. Vereor enim, cuicuimodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. Quum hoc vereor et cupio tibi aliqua ex parte, quod salva fide possim, parcere, rursus immuto voluntatem meam. Venit enim mihi in mentem oris tui. Tene, quum caeteri socii tui fugerent ac se occultarent, ut hoc iudicium non de illorum praeda, sed de huius maleficio fieri videretur, potissimum tibi partes istas depoposcisse, ut in iudicio versarere et sederes cum accusatore? Qua in re nihil aliud adsequeris, *nisi ut* ab omnibus mortalibus audacia tua cognoscatur *et impudentia*. **96.** Occiso Sex. Roscio, qui primus *Ameriam nunciat?* Mallius Glaucia, quem iam antea nomi-

navi, tuus cliens et familiaris. Quid attinuit eum potissimum nunciare, quod, si nullum iam ante consilium de morte ac de bonis eius inieras nullamque societatem neque sceleris neque praemii cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat? Sua sponte Mallius nunciat. Quid, quaeso, eius intererat? An, quum Ameriam non huiusce rei causa venisset, casu accidit ut id, quod Romae audierat, primus nunciaret? Cuius rei causa venerat Ameriam? Non possum, inquit, divinare. Eo rem iam adducam, ut nihil divinatione opus sit. Qua ratione Roscio Capitoni primum nunciavit? Quum Ameriae Sex. Roscii domus, uxor liberique essent, quum tot propinqui cognatique optime convenientes, qua ratione factum est ut iste tuus cliens, sceleris tui nuncius, T. Roscio Capitoni potissimum nunciaret. 97. Occisus est a coena rediens. Nondum lucebat, quum Ameriae scitum est. Quid hic incredibilis cursus, quid haec tanta celeritas festinatioque significat? Non quaero quis percusserit. Nihil est, Glaucia, quod metuas: non excutio te, si quid forte ferri habuisti, non scrutor, nihil ad me arbitror pertinere. Quoniam cuius consilio occisus sit invenio, cuius manu sit percussus non laboro. Unum hoc sumo, quod mihi apertum tuum scelus resque manifesta dat. Ubi aut unde audivit Glaucia? Qui tam cito scivit? Fac audisse statim. Quae res eum nocte una tantum itineris contendere coëgit? quae necessitas eum tanta premebat, ut, si sua sponte iter Ameriam faceret, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem noctis requiesceret? XXXV. Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda aut coniectura capienda est? 98. Nonne vobis haec, quae audistis, cernere oculis videmini, iudices? non illum miserum, ignarum casus sui, redeuntem a coena videtis? non positas insidias? non impetum repentinum? non versatur ante oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste T. Roscius? non suis manibus in curru collocat Automedontem illum, sui sceleris acerbissimi nefariaeque victoriae nuncium? non orat ut eam noctem pervigilet? ut honoris sui causa laboret? ut Capitoni quam primum nunciet? 99. Quid erat quod Capitonem primum scire voluerit? Nescio: nisi hoc video, Capitonem in

his bonis esse socium: de tribus et decem fundis tres nobilissimos fundos eum video possidere. **100.** Audio praeterea non hanc suspicionem nunc primum in Capitonem conferri: multas esse infames eius palmas: hanc primam esse tamen lemniscatam, quae Roma deferatur: nullum modum esse hominis occidendi quo ille non aliquot occiderit, multos ferro, multos veneno. Habeo etiam dicere quem contra morem maiorum minorem annis LX de ponte in Tiberim deiecerit. Quae si prodierit, atque adeo quum prodierit — scio enim proditurum esse —, audiet. **101.** Veniat modo: explicet suum volumen illud, quod ei planum facere possum Erucium conscripsisse: quod aiunt illum Sex. Roscio intemptasse et minitatum esse se omnia illa pro testimonio esse dicturum. O praeclarum testem, iudices! o gravitatem dignam exspectatione! o vitam honestam atque eius modi, ut libentibus animis ad eius testimonium vestrum ius iurandum accommodetis! Profecto non tam perspicue nos istorum maleficia videremus, nisi ipsos caecos redderet cupiditas et avaritia et audacia. XXXVI. **102.** Alter ex ipsa caede volucrem nuncium Ameriam ad socium atque ad magistrum suum misit, ut, si dissimulare omnes cuperent se scire ad quem maleficium pertineret, tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret. Alter, si dis immortalibus placet, testimonia etiam in Sex. Roscium dicturus est. Quasi vero non id nunc agatur, utrum is quod dixerit credendum an quod fecerit vindicandum sit. Itaque more maiorum comparatum est, ut in minimis rebus homines amplissimi testimonium de sua re non dicerent. **103.** Africanus, qui suo cognomine declarat tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret. Nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. Videte nunc quam versa et mutata in peiorem partem sint omnia. Quum de bonis et de caede agatur, testimonium dicturus est is, qui et sector est et sicarius, hoc est, qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emptor atque possessor est et eum hominem occidendum curavit, de cuius *morte quaeritur.* **104.** Quid tu, vir optime? ecquid habes *quod dicas? mihi* ausculta: vide ne tibi desis; tua quoque

res permagna agitur. Multa scelerate, multa audaciter, multa improbe fecisti: unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit te istic sedere; neque enim accusatore muto neque teste quisquam utitur eo, qui de accusatoris subsellio surgit. Huc accedit, quod paullo tamen occultior atque tectior vestra ista cupiditas esset. Nunc quid est quod quisquam ex vobis audire desideret, quum quae facitis eius modi sint, ut ea dedita opera a nobis contra vosmet ipsos facere videamini? 105. Age nunc illa videamus, iudices, quae statim consecuta sunt. Ad Volaterras in castra L. Sullae mors Sex. Roscii quadriduo, quo is occisus est, Chrysogono nunciatur. XXXVII. Quaeritur etiam nunc quis eum nuncium miserit? Nonne perspicuum est eumdem qui Ameriam? Curat Chrysogonus ut eius bona veneant statim, qui non norat hominem aut rem. At qui ei venit in mentem praedia concupiscere hominis ignoti, quem omnino numquam viderat? Soletis, quum aliquid huiusce modi auditis, iudices, continuo dicere: Necesse est aliquem dixisse municipem aut vicinum: ii plerumque indicant: per eos plerique produntur. Hic nihil est quod suspiciosum hoc putetis. 106. Non enim ego ita disputabo: Veri simile est Roscios istam rem ad Chrysogonum detulisse; erat enim eis cum Chrysogono iam antea amicitia; nam quum multos veteres a maioribus Roscii patronos hospitesque haberent, omnes eos colere atque observare destiterunt ac se in Chrysogoni fidem et clientelam contulerunt. 107. Haec possum omnia vere dicere, sed in hac causa coniectura nihil opus est. Ipsos certo scio non negare ad haec bona Chrysogonum accessisse impulsu suo. Si eum, qui indicii partem acceperit, oculis cernetis, poteritisne dubitare, iudices, qui indicarit? Qui sunt igitur in istis bonis, quibus partem Chrysogonus dederit? Duo Roscii. Num quisquam praeterea? Nemo est, iudices. Num ergo dubium est quin ii obtulerint hanc praedam Chrysogono, qui ab eo partem praedae tulerunt? 108. Age nunc ex ipsius Chrysogoni iudicio Rosciorum factum consideremus. Si nihil in ista pugna Roscii quod operae precium esset fecerant, quam ob causam a Chrysogono tantis praemiis donabantur? Si nihil *aliud fecerunt*, nisi rem detulerunt, nonne satis fuit iis gra-

tias agi? denique ut perliberaliter ageretur honoris aliquid haberi? Cur tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dantur? Cur quae reliqua sunt iste Roscius omnia cum Chrysogono communiter possidet? Nonne perspicuum est, iudices, has manubias Rosciis Chrysogonum re cognita concessisse? XXXVIII. **109.** Venit in decem primis legatus in castra Capito. Totam vitam, naturam moresque hominis ex ipsa legatione cognoscite. Nisi intellexeritis, iudices, nullum esse officium, nullum ius tam sanctum atque integrum, quod non eius scelus atque perfidia violarit et imminuerit, virum optimum esse eum iudicatote. **110.** Impedimento est quo minus de his rebus Sulla doceatur: caeterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enunciat: monet ut provideat ne palam res agatur: ostendit, si sublata sit venditio bonorum, illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis periculum aditurum: illum acuere, hos, qui simul erant missi, fallere: illum identidem monere ut caveret, hisce insidiose spem falsam ostendere: cum illo contra hos inire consilia, horum consilia illi enunciare: cum illo partem suam depacisci, hisce aliqua facta mora semper omnes aditus ad Sullam intercludere: postremo isto hortatore, auctore, intercessore ad Sullam legati non adierunt: istius fide ac potius perfidia decepti, id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator voluerit testimonium eis denunciare, pro re certa spem falsam domum rettulerunt. **111.** In privatis rebus si qui rem mandatam non modo malitiosius gessisset sui quaestus aut commodi causa, verum etiam negligentius, eum maiores summum admisisse dedecus existimabant. Itaque mandati constitutum est iudicium non minus turpe quam furti, credo, propterea quod quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in his operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur, quam qui laedit, oppugnat omnium commune praesidium et quantum in ipso est disturbat vitae societatem. Non enim possumus omnia per nos agere: alius in alia est re magis utilis: idcirco amicitiae comparantur, ut commune commodum mutuis officiis gubernetur. **112.** Quid recipis mandatum, si aut neglecturus aut ad tuum commodum conversurus es? cur mihi te offers ac meis commodis officio simulato officiis et

obstas? Recede de medio: per alium transigam. Suscipis onus officii, quod te putas sustinere posse, quod maxime videtur grave iis, qui minime ipsi leves sunt. XXXIX. Ergo idcirco turpis haec culpa est, quod duas res sanctissimas violat, amicitiam et fidem. Nam neque mandat quisquam fere nisi amico neque credit nisi ei, quem fidelem putat. Perditissimi est igitur hominis simul et amicitiam dissolvere et fallere eum, qui laesus non esset, nisi credidisset. **113.** Itane est? In minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpissimo iudicio condemnetur necesse est, in re tanta quum is, cui fama mortui, fortunae vivi commendatae sunt atque concreditae, ignominia mortuum, ... adfecerit, is inter honestos homines atque adeo inter vivos numerabitur? In minimis privatisque rebus etiam negligentia mandati in crimen iudiciumque infamiae vocatur, propterea quod, si ratione fiat, illum negligere oporteat qui mandarit, non illum qui mandatum receperit: in re tanta, quae publice gesta atque commissa sit, qui non negligentia privatum aliquod commodum laeserit, sed perfidia legationis ipsius caerimoniam polluerit maculaque adfecerit, qua is tandem poena adficietur aut quo iudicio damnabitur? **114.** Si hanc ei rem privatim Sex. Roscius mandavisset, ut cum Chrysogono transigeret atque decideret, inque eam rem fidem suam, si quid opus esse putaret, interponeret, ille, qui sese facturum recepisset, nonne, si ex eo negocio tantulum in rem suam convertisset, damnatus per arbitrum et rem restitueret et honestatem omnem amitteret? **115.** Nunc non hanc ei rem Sex. Roscius mandavit, sed, id quod multo gravius est, ipse Sex. Roscius cum fama, vita bonisque omnibus a decurionibus publice [Roscio] mandatus est: et ex eo T. Roscius non paullum nescio quid in rem suam convertit, sed hunc funditus evertit bonis, ipse tria praedia sibi depactus est, voluntatem decurionum ac municipum omnium tantidem quanti fidem suam fecit.

XL. **116.** Videte iam porro caetera, iudices, ut intelligatis fingi maleficium nullum posse quo iste sese non contaminarit. *In* rebus minoribus socium fallere turpissimum *est aequeque* turpe atque illud, de quo ante dixi; neque in-

iuria, propterea quod auxilium sibi se putat adiunxisse, qui cum altero rem communicavit. Ad cuius igitur fidem confugiet, quum per eius fidem laeditur cui se commiserit? Atqui ea sunt animadvertenda peccata maxime, quae difficillime praecaventur. Tecti esse ad alienos possumus: intimi multa apertiora videant necesse est: socium cavere qui possumus? quem etiam si metuimus, ius officii laedimus. Recte igitur maiores eum, qui socium fefellisset, in virorum bonorum numero non putarunt haberi oportere. 117. At vero T. Roscius non unum rei pecuniariae socium fefellit, quod, tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur, verum novem homines fortissimos, eiusdem muneris, legationis, officii mandatorumque socios induxit, decepit, destituit, adversariis tradidit, omni fraude et perfidia fefellit: qui de eius scelere suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt, eius malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt. Itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum putantur cauti providique fuisse; iste, qui initio proditor fuit, deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adversariis enunciavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit, terret etiam nos ac minatur, tribus praediis, hoc est praemiis sceleris, ornatus. In eius modi vita, iudices, in his tot tantisque flagitiis hoc quoque maleficium, de quo iudicium est, reperietis. 118. Etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta videbitis, ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia putatote. Tametsi hoc quidem minime latet, quod ita promptum et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quae in illo constat esse, hoc intelligatur, verum ex hoc etiam, si quod illorum forte dubitabitur, convincatur. Quid tandem, quaeso, iudices? num aut ille lanista omnino iam a gladio recessisse videtur aut iste discipulus magistro tantulum de arte concedere? Par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia. XLI. 119. Etenim, quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli aequitatem. Dixi iam antea saepe *numero postulatos* esse ab istis duos servos in quaestionem. *Tu semper, T. Rosci,* recusasti. Quaero abs te, iine qui po-

stulabant indigni erant qui impetrarent? an is te non commovebat, pro quo postulabant? an res ipsa tibi iniqua videbatur? Postulabant homines nobilissimi atque integerrimi nostrae civitatis, quos iam antea nominavi; qui ita vixerunt talesque a populo Romano putantur, ut quidquid dicerent nemo esset qui non aequum putaret. Postulabant autem pro homine miserrimo atque infelicissimo, qui vel ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte quaereretur. **120.** Res porro abs te eius modi postulabatur, ut nihil interesset, utrum eam rem recusares an de maleficio confiterere. Quae quum ita sint, quaero abs te quam ob causam recusaris. Quum occiditur Sex. Roscius, ibidem fuerunt. Servos ipsos quod ad me attinet, neque arguo neque purgo: quod a vobis hoc pugnari video ne in quaestionem dentur, suspiciosum est: quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt, profecto necesse est sciant aliquid, quod si dixerint, perniciosum vobis futurum sit. — In dominos quaeri de servis iniquum est. — At ne [que in vos] quaeritur: Sex. enim Roscius reus est: neque est iniquum de hoc quaeri: vos enim dominos esse dicitis. — Cum Chrysogono sunt. — Ita credo: litteris eorum et urbanitate Chrysogonus ducitur, ut inter suos omnium deliciarum atque omnium artium puerulos ex tot elegantissimis familiis lectos velit hos versari, homines paene operarios, ex Amerina disciplina patris familiae rusticani. **121.** Non est ita profecto, iudices: non est veri simile ut Chrysogonus horum litteras adamarit aut humanitatem, non ut rei familiaris negocio diligentiam cognorit eorum et fidem. Est quiddam, quod occultatur, quod quo studiosius ab ipsis opprimitur et absconditur, eo magis eminet et apparet. XLII. **122.** Quid igitur? Chrysogonus suine maleficii occultandi causa quaestionem de his haberi non vult? Minime, iudices: non in omnes arbitror omnia convenire. Ego in Chrysogono, quod ad me attinet, nihil eius modi suspicor: neque hoc mihi nunc primum in mentem venit dicere. Meministis me ita distribuisse initio causam, in crimen, cuius tota argumentatio permissa Erucio est, et in audaciam, cuius partes Rosciis *impositae sunt.* Quidquid maleficii, sceleris, caedis *erit, proprium id* Rosciorum esse debebit. Nimiam gratiam

potentiamque Chrysogoni dicimus et nobis obstare et perferri nullo modo posse et a vobis, quoniam potestas data est, non modo infirmari, verum etiam vindicari oportere. **123.** Ego sic existimo: qui quaeri velit ex iis, quos constat, quum caedes facta sit, adfuisse, eum cupere verum invenire: qui recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. Dixi initio, iudices, nolle me plura de istorum scelere dicere, quam causa postularet ac necessitas ipsa cogeret. Nam et multae res adferri possunt et una quaeque earum multis cum argumentis dici potest. Verum ego, quod invitus ac necessario facio, neque diu neque diligenter facere possum: quae praeteriri nullo modo poterant, ea leviter, iudices, attigi: quae posita sunt in suspicionibus, de quibus si coepero dicere, pluribus verbis sit disserendum, ea vestris ingeniis coniecturaeque committo.

XLIII. **124.** Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni, sub quo nomine tota societas latuit: de quo, iudices, neque quo modo dicam neque quo modo taceam reperire possum. Si enim taceo, vel maximam partem relinquo: sin autem dico, vereor ne non ille solus, id quod ad me nihil attinet, sed alii quoque plures laesos se esse putent. Tametsi ita se res habet, ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magno opere videatur. Haec enim causa nova profecto et singularis est. **125.** Bonorum Sex. Roscii emptor est Chrysogonus. Primum hoc videamus: eius hominis bona qua ratione venierunt aut quo modo venire potuerunt? Atque hoc non ita quaeram, iudices, ut id dicam esse indignum, hominis innocentis bona venisse. Si enim haec audientur ac libere dicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut de eo potissimum conqueramur. Verum ego hoc quaero: qui potuerunt ista ipsa lege, quae de proscriptione est, sive Valeria est sive Cornelia — non enim novi nec scio —, verum ista ipsa lege bona Sex. Roscii venire qui potuerunt? **126.** Scriptum enim ita dicunt esse: UT EORUM BONA VENEANT, QUI PROSCRIPTI SUNT: quo in numero Sex. Roscius non est: AUT EORUM, QUI IN ADVERSARIORUM PRAESIDIIS OCCISI SUNT: dum praesidia ulla fuerunt, in Sullae praesidiis fuit. Postea quam ab armis recesserunt, in summo

ocio rediens a coena Romae occisus est. Si lege, bona quoque lege venisse fateor; sin autem constat, contra omnes non modo veteres leges, verum etiam novas occisum esse, bona quo iure aut quo modo aut qua lege venierint quaero. XLIV. 127. In quem hoc dicam quaeris, Eruci? Non in eum, quem vis et putas. Nam Sullam et oratio mea ab initio et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. Ego haec omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum esse diceret, ut hisce de rebus a legatis Amerinorum doceri L. Sullam passus non sit. Denique etiam illud suspicor, omnino haec bona non venisse: id quod postea, si per vos, iudices, licitum erit, aperietur. 128. Opinor enim esse in lege, quam ad diem proscriptiones venditionesque fiant: nimirum AD KALENDAS IUNIAS. Aliquot post menses et homo occisus est et bona venisse dicuntur. Profecto aut haec bona in tabulas publicas nulla redierunt nosque ab isto nebulone facetius eludimur quam putamus, aut, si redierunt, tabulae publicae corruptae aliqua ratione sunt. Nam lege quidem bona venire non potuisse constat. Intelligo me ante tempus, iudices, haec scrutari et propemodum errare, qui, quum capiti Sex. Roscii mederi debeam, reduviam curem. Non enim laborat de pecunia: non ullius rationem sui commodi ducit: facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspicione et ficto crimine liberatus sit. 129. Verum quaeso a vobis, iudices, ut haec pauca, quae restant, ita audiatis, ut partim me dicere pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. Quae enim mihi ipsi indigna et intolerabilia videntur quaeque ad omnes, nisi providemus, arbitror pertinere, ea pro me ipso ex animi mei sensu ac dolore pronuncio: quae ad huius vitae casum causamque pertineant et quid hic pro se dici velit et qua condicione contentus sit iam in extrema oratione nostra, iudices, audietis. XLV. 130. Ego haec a Chrysogono, mea sponte, remoto Sex. Roscio, quaero: primum quare civis optimi bona venierint, deinde quare hominis eius, qui neque proscriptus neque apud adversarios occisus est, bona venierint, quum in eos solos *lex scripta sit*, deinde quare aliquanto post eam diem venie-

rint, quae dies in lege praefinita est, deinde cur tantulo venierint. Quae omnia si, quemadmodum solent liberti nequam et improbi facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit. Nemo est enim qui nesciat propter magnitudinem rerum multa multos, partim imprudente L. Sulla, commisisse. 131. Placet igitur in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? Non placet, iudices, sed necesse est. Etenim si Iuppiter optimus maximus, cuius nutu et arbitrio caelum, terra mariaque reguntur, saepe ventis vehementioribus aut immoderatis tempestatibus aut nimio calore aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbes delevit, fruges perdidit: quorum nihil pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa et magnitudine rerum factum putamus, at contra commoda quibus utimur lucemque qua fruimur spiritumque quem ducimus ab eo nobis dari atque impertiri videmus, quid miramur L. Sullam, quum solus rem publicam regeret orbemque terrarum gubernaret imperiique maiestatem, quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est, quod vis divina adsequi non possit, si id mens humana adepta non sit. 132. Verum ut haec missa faciam, quae iam facta sunt, ex iis, quae nunc quum maxime fiunt, nonne quivis potest intelligere omnium architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum, qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit [hoc iudicium,] cuius honoris causa accusare se dixit Erucius?

Desunt non pauca.

** in vico Pallacine ** maxime metuit ** in Veientanam ** manu praedia praediis ** hic ego audire istos cupio ** XLVI. aptam et ratione dispositam se habere existimant, qui in Salentinis aut in Bruttiis habent, unde vix ter in anno audire nuncium possunt.

133. Alter tibi descendit de palatio et aedibus suis: habet animi relaxandi causa rus amoenum et suburbanum, plura praeterea praedia neque tamen ullum nisi praeclarum et propinquum: domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus est authepsa illa, quam tanto precio nuper mercatus est, ut qui praetereuntes quid praeco enumeraret audiebant, fundum venire arbitrarentur. Quid praeterea cae-

lati argenti, quid stragulae vestis, quid pictarum tabularum, quid signorum, quid marmoris apud illum putatis esse? Tantum scilicet, quantum e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari una in domo potuit. Familiam vero quantam et quam variis cum artificiis habeat quid ego dicam? 134. Mitto hasce artes vulgares, coquos, pistores, lecticarios: animi et aurium causa tot homines habet, ut cotidiano cantu vocum et nervorum et tibiarum nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. In hac vita, iudices, quos sumptus cotidianos, quas effusiones fieri putatis? quae vero convivia? honesta, credo, in eius modi domo, si domus haec habenda est potius quam officina nequitiae et deversorium flagitiorum omnium. 135. Ipse vero quemadmodum composito et delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva togatorum videtis, iudices, et una videtis ut omnes despiciat, ut hominem prae se neminem putet, ut se solum beatum, solum potentem putet. Quae vero efficiat et quae conetur, si velim commemorare, vereor, iudices, ne quis imperitior existimet me causam nobilitatis victoriamque voluisse laedere. Tametsi meo iure possum, si quid in hac parte mihi non placeat vituperare. Non enim vereor ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet. XLVII. 136. Sciunt ii, qui me norunt, me pro illa tenui infirmaque parte, postea quam id quod maxime volui fieri non potuit ut componeretur, id maxime defendisse, ut ii vincerent, qui vicerunt. Quis enim erat, qui non videret humilitatem cum [dignitate de] amplitudine contendere? quo in certamine perditi civis erat non se ad eos iungere, quibus incolumibus et domi dignitas et foris auctoritas retineretur. Quae perfecta esse et suum cuique honorem et gradum redditum gaudeo, iudices, vehementerque laetor, eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio et imperio et felicitate L. Sullae gesta esse intelligo. 137. Quod animadversum est in eos, qui contra omni ratione pugnarunt, non debeo reprehendere: quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis exstitit, honos habitus est, laudo. Quae ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror meque in eo studio partium fuisse confiteor. Sin autem id

actum est et idcirco arma sumpta sunt, ut homines postremi pecuniis alienis locupletarentur et in fortunas unius cuiusque impetum facerent, et id non modo re prohibere non licet, sed ne verbis quidem vituperare, tum vero in isto bello non recreatus neque restitutus, sed subactus oppressusque populus Romanus est. **138.** Verum longe aliter est. Nihil horum est, iudices. Non modo non laedetur causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis, verum etiam ornabitur. XLVIII. Etenim, qui haec vituperare volunt, Chrysogonum tantum posse queruntur: qui laudare volunt, concessum ei non esse commemorant. Ac iam nihil est quod quisquam aut tam stultus aut tam improbus sit qui dicat: *Vellem quidem liceret: hoc dixissem.* Dicas licet. *Hoc fecissem.* Facias licet: nemo prohibet. *Hoc decrevissem.* Decerne, modo recte: omnes approbabunt. *Hoc iudicassem.* Laudabunt omnes, si recte et ordine iudicaris. **139.** Dum necesse erat resque ipsa cogebat, unus omnia poterat: qui postea quam magistratus creavit legesque constituit, sua cuique procuratio auctoritasque est restituta. Quam si retinere volunt ii, qui recuperarunt, in perpetuum poterunt obtinere: sin has caedes et rapinas et hos tantos tamque profusos sumptus aut facient aut approbabunt, nolo in eos gravius quidquam ne ominis quidem causa dicere, unum hoc dico: nostri isti nobiles, nisi vigilantes et boni et fortes et misericordes erunt, iis hominibus, in quibus haec erunt, ornamenta sua concedant necesse est. **140.** Quapropter desinant aliquando dicere male aliquem locutum esse, si quis vere ac libere locutus sit, desinant suam causam cum Chrysogono communicare, desinant, si ille laesus sit, de se aliquid detractum arbitrari, videant ne turpe miserumque sit, eos, qui equestrem splendorem pati non potuerunt, servi nequissimi dominationem ferre posse. Quae quidem dominatio, iudices, in aliis rebus antea versabatur, nunc vero quam viam munitet, quod iter adfectet videtis: ad fidem, ad ius iurandum, ad iudicia vestra, ad id, quod solum prope in civitate sincerum sanctumque restat. **141.** Hicne etiam sese putat aliquid posse Chrysogonus? hic etiam potens esse vult? O rem miseram atque acerbam! Neque mehercules

hoc indigne fero, quod verear ne quid possit, verum quod ausus est, quod speravit sese apud tales viros aliquid ad perniciem posse innocentis, id ipsum queror. XLIX. Idcircone experrecta nobilitas armis atque ferro rem publicam recuperavit, ut ad libidinem suam liberti servulique nobilium bona, fortunas vestras atque nostras vexare possent? **142.** Si id actum est, fateor me errasse qui hoc maluerim, fateor insanisse qui cum illis senserim: tametsi inermis, iudices, sensi. Sin autem victoria nobilium ornamento atque emolumento rei publicae populoque Romano debet esse, tum vero optimo et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet. Quodsi quis est qui et se et causam laedi putet, quum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum probe cognovit. Causa enim splendidior fiet, si nequissimo cuique resistetur: ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui sibi cum illo rationem communicatam putat, laeditur, quum ab hoc splendore causae separatur.

143. Verum haec omnis oratio, ut iam ante dixi, mea est, qua me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria coëgit: Sex. Roscius horum nihil indignum putat, neminem accusat, nihil de suo patrimonio queritur: putat homo imperitus morum, agricola et rusticus, ista omnia, quae vos per Sullam gesta esse dicitis, more, lege, iure gentium facta: culpa liberatus et crimine nefario solutus cupit a vobis discedere: **144.** si hac indigna suspicione careat, animo aequo se carere suis omnibus commodis dicit: rogat oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit, si nulla in re te fraudavit, si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit, si vestitum, quo ipse tectus erat, anulumque de digito suum tibi tradidit, si ex omnibus rebus se ipsum nudum neque praeterea quidquam excepit, ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere. L. **145.** Praedia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo: concedo, et quod animus aequus est et quia necesse est. Mea domus tibi patet, mihi clausa est: fero. Familia mea maxima uteris, ego servum habeo nullum: patior et ferendum puto. Quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas? qua in re

tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis commodis officio? quid tibi obsto? Si spoliorum causa vis hominem occidere, quid quaeris amplius? si inimicitiarum, quae sunt tibi inimicitiae cum eo, cuius ante praedia possedisti quam ipsum cognosti? sin metus, ab eone aliquid metuis, quem vides ipsum ab sese tam atrocem iniuriam propulsare non posse? sin, quod bona, quae Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc illius filium studes perdere, nonne ostendis id te vereri, quod praeter caeteros tu metuere non debeas, ne quando liberis proscriptorum bona patria reddantur? **146.** Facis iniuriam, Chrysogone, si maiorem spem emptionis tuae in huius exitio ponis quam in his rebus, quas L. Sulla gessit. Quodsi tibi causa nulla est cur hunc miserum tanta calamitate adfici velis, si tibi omnia sua praeter animam tradidit nec sibi quidquam paternum ne monumenti quidem causa clam reservavit, per deos immortales, quae ista tanta crudelitas est? quae tam fera immanisque natura? Quis umquam praedo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, quum integram praedam sine sanguine habere posset, cruenta spolia detrahere mallet? **147.** Scis hunc nihil habere, nihil audere, nihil posse, nihil umquam contra rem tuam cogitasse, et tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes neque odisse debes nec quidquam habere iam reliqui vides quod ei detrahere possis: nisi hoc indignum putas, quod vestitum sedere in iudicio vides, quem tu e patrimonio tamquam e naufragio nudum expulisti. Quasi vero nescias hunc et ali et vestiri a Caecilia [Balearici filia, Nepotis sorore,] spectatissima femina, quae quum patrem clarissimum, amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet, tamen, quum esset mulier, virtute perfecit, ut quanto honore ipsa ex illorum dignitate adficeretur, non minora illis ornamenta ex sua laude redderet. LI. **148.** An quod diligenter defenditur, id tibi indignum facinus videtur? Mihi crede, si pro patris eius hospitiis et gratia vellent omnes huius hospites adesse et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur: sin autem pro magnitudine iniuriae proque eo, quod summa res publica in huius periculo temptatur, haec omnes vindicarent, consistere mehercule vobis isto in loco non

liceret. Nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii debeant, neque ut se potentia superari putent. 149. Quae domi gerenda sunt, ea per Caeciliam transiguntur: fori iudiciique rationem Messala, ut videtis, iudices, suscepit: qui si iam satis aetatis atque roboris haberet, ipse pro Sex. Roscio diceret: quoniam ad dicendum impedimento est aetas et pudor qui ornat aetatem, causam mihi tradidit, quem sua causa cupere ac debere intelligebat, ipse adsiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit, ut Sex. Roscii vita erepta de manibus sectorum sententiis iudicum permitteretur. Nimirum, iudices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit: haec acta res est, ut ii nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent, quod facere Messalam videtis, qui caput innocentis defenderent, qui iniuriae resisterent, qui quantum possent in salute alterius quam in exitio mallent ostendere: quod si omnes, qui eodem loco nati sunt, facerent, et res publica ex illis et ipsi ex invidia minus laborarent.

LII. 150. Verum si a Chrysogono, iudices, non impetramus, ut pecunia nostra contentus sit, vitam ne petat, si ille adduci non potest, ut, quum ademerit nobis omnia, quae nostra erant propria, ne lucem quoque hanc, quae communis est, eripere cupiat, si non satis habet avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitati sanguis praebitus sit, unum perfugium, iudices, una spes reliqua est Sex. Roscio, eadem quae rei publicae, vestra pristina bonitas et misericordia, quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus: sin ea crudelitas, quae hoc tempore in re publica versata est, vestros quoque animos — id quod fieri profecto non potest — duriores acerbioresque reddidit, actum est, iudices: inter feras satius est aetatem degere quam in hac tanta immanitate versari. 151. Ad eamne rem vos reservati estis? ad eamne rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores ac sicarii iugulare non potuissent? Solent hoc boni imperatores facere, quum proelium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites collocent, in quos, si qui ex acie fugerint, de improviso incidant. Nimirum similiter arbitrantur isti bonorum emptores vos hic, tales vi-

ros, sedere, qui excipiatis eos, qui de suis manibus effugerint. Di prohibeant, iudices, ut hoc, quod maiores consilium publicum vocari voluerunt, praesidium sectorum existimetur. 152. An vero, iudices, vos non intelligitis nihil aliud agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur, et eius rei initium in vestro iure iurando atque in Sex. Roscii periculo quaeri? Dubium est ad quem maleficium pertineat, quum videatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium eumdemque accusatorem hoc tempore, ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? Numquid hic aliud videtis obstare Roscio, nisi quod patris bona venierunt?

LIII. 153. Quodsi id vos suscipitis et eam in rem operam vestram profitemini, si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt, cavete, per deos immortales, iudices, ne nova et multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. Illam priorem, quae facta est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more maiorum comparatum est, publico consilio factum videretur, hanc vero, quae ad eorum liberos atque ad infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc iudicio a vobis reiicitis et aspernamini, videte, per deos immortales, quem in locum rem publicam perventuram putetis.

154. Homines sapientes et ista auctoritate et potestate praeditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime res publica laborat, iis maxime mederi convenit. Vestrum nemo est quin intelligat populum Romanum, qui quondam in hostes lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. Hanc tollite ex civitate, iudices, hanc pati nolite diutius in hac re publica versari: quae non modo id habet in se mali, quod tot cives atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. Nam quum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus aut audimus, etiam qui natura mitissimi sumus, adsiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

M. TULLII CICERONIS
PRO Q. ROSCIO COMOEDO
ORATIO.

ARGUMENTUM.

C. Fannius Chaerea Q. Roscio comoedo Panurgum servum suum .derat hac lege, ut, si illum arte histrionica erudivisset, quaestus nunis esset. Aliquanto post Q. Flavius Tarquiniensis quidam ser- communem iam eruditum ac perfectum occidit. Q. Flavium Q. ius iudicio persequi quum vellet, cognitorem in eam rem C. Fan- ı dedit. Lite contestata, iudicio damni iniuria a Flavio dati con- to, decidit cum Flavio Roscius, ut ipse aiebat, pro sua parte, ut ius, pro tota societate: fundum accepit, non pecuniam. Aliquot s post Fannius Roscium adegit arbitrum, qui, quantum aequius us, Roscium petitori Fannio dare iuberet. Arbiter fuit idem, qui ac causa iudex est, C. Calpurnius Piso. Is de re sententiam non , sed Roscium rogavit, ut Fannio pro labore, quod cognitor fuis- quod vadimonia obisset, HS CCIↃↃ daret, ita tamen, ut Fan- restipularetur, si quid exegisset a Flavio, partem eius dimi- ı se Roscio daturum. Spopondit ita se facturum Fannius. Deinde io litem intendit. Iudex fuit C. Cluvius. De eius sententia Fla- ı HS CCCIↃↃↃ Panurgi nomine Fannio dissolvisse Q. Roscius con- it. Cuius pecuniae pars dimidia quum ex restipulatione Roscio de- tur, tamen tantum afuit ut ei quidquam Fannius daret, ut eum udicium vocaret, tamquam sua parte in vetere illa decisione frau- s. Aestimabat enim fundum, quem a Flavio Roscius acceperat, ƆCCIↃↃↃ: inde petebat HS IↃↃↃ, quasi Roscius pro societate, non ıe tantum decidisset. In quo omnis causa versatur. Magna autem onis pars amissa est.

Multa desunt.

I. 1. ** malitiam naturae, crederetur. Is scilicet vir mus et singulari fide praeditus in suo iudicio tabulis suis ibus uti conatur. Solent fere dicere, qui per tabulas ho- es.... citi pecuniam expensam tulerunt: Egone talem n *corrumpere* potui, ut mea causa falsum in codicem

referret? Exspecto quam mox Chaerea hac oratione utatur: Egone hanc manum plenam perfidiae et hos digitos meos impellere potui, ut falsum perscriberent nomen? Quodsi ille suas proferet tabulas, proferet suas quoque Roscius. Erit in illius tabulis hoc nomen, at in huius non erit. 2. Cur potius illius quam huius credetur? Scripsisset ille, si non iussu huius expensum tulisset? Non scripsisset hic, quod sibi expensum ferri iussisset? Nam quemadmodum turpe est scribere quod non debeatur, sic improbum est non referre quod debeas. Aeque enim tabulae condemnantur eius, qui verum non rettulit, et eius, qui falsum perscripsit. Sed ego copia et facultate causae confisus vide quo progrediar. Si tabulas C. Fannius accepti et expensi profert suas, in suam rem suo arbitratu scriptas quo minus secundum illum iudicetis non recuso. 3. Quis hoc frater fratri, quis parens filio tribuit, ut, quodcumque rettulisset, id ratum haberet? Ratum habebit Roscius. Profer. Quod tibi fuerit persuasum, huic erit persuasum: quod tibi fuerit probatum, huic erit probatum. Paullo ante, M. Perperna, P. Saturii tabulas poscebamus: nunc tuas, C. Fanni Chaerea, solius flagitamus et quo minus secundum eas lis detur non recusamus. 4. Quid ita non profers? — Non conficit tabulas. — Immo diligentissime. — Non refert parva nomina in codices. — Immo omnes summas. — Leve et tenue hoc nomen. — HS ccciɔɔɔ sunt. Quo modo tibi tanta pecunia extraordinaria iacet? quo modo HS ccciɔɔɔ in codice accepti et expensi non sunt? Pro di immortales, essene quemquam tanta audacia praeditum, qui, quod nomen referre in tabulas timeat, id petere audeat? quod in codicem iniuratus referre noluit, id iurare in litem non dubitet? quod sibi probare non possit, id persuadere alteri conetur?

II. 5. Nimium cito ait me indignari de tabulis: non habere se hoc nomen in codicem accepti et expensi relatum confitetur, sed in adversariis patere contendit. Usque eone te diligis et magnifice circumspicis, ut pecuniam non ex tuis tabulis, sed ex adversariis petas? Suum codicem testis loco *recitare adrogantiae* est: suarum perscriptionum et liturarum *adversaria proferre* non amentiae est? 6. Quodsi eamdem

vim, diligentiam auctoritatemque habent adversaria quam tabulae, quid attinet codicem instituere, conscribere, ordinem conservare, memoriae tradere litterarum vetustatem? Sed si quod adversariis nihil credimus, idcirco codicem scribere instituimus, quod etiam apud omnes leve et infirmum est, id apud iudicem grave et sanctum esse ducetur? 7. Quid est quod negligenter scribamus adversaria? quid est quod diligenter conficiamus tabulas? qua de causa? Quia haec sunt menstrua, illae sunt aeternae: haec delentur statim, illae servantur sancte: haec parvi temporis memoriam, illae perpetuae existimationis fidem et religionem amplectuntur: haec sunt deiecta, illae in ordinem confectae. Itaque adversaria in iudicium protulit nemo: codicem protulit, tabulas recitavit. III. Tu, C. Piso, tali fide, virtute, gravitate, auctoritate ornatus ex adversariis pecuniam petere non auderes. 8. Ego, quae clara sunt consuetudine, diutius dicere non debeo: illud vero, quod ad rem vehementer pertinet, quaero: quam pridem hoc nomen, Fanni, in adversaria rettulisti? — Erubescit, quid respondeat nescit, quid fingat extemplo non habet. — Sunt duo menses iam, dices. — Tamen in codicem acceptum et expensum referri debuit. Amplius sunt sex menses. Cur tam diu iacet hoc nomen in adversariis? Quid si tandem amplius triennium est? quo modo, quum omnes, qui tabulas conficiant, menstruas paene rationes in tabulas transferant, tu hoc nomen triennium amplius in adversariis iacere pateris? 9. Utrum caetera nomina in codicem accepti et expensi digesta habes an non? Si non, quo modo tabulas conficis? si etiam, quamobrem, quum caetera nomina in ordinem referebas, hoc nomen triennio amplius, quod erat in primis magnum, in adversariis relinquebas? — Nolebas sciri debere tibi Roscium: cur scribebas? — Rogatus eras, ne referres: cur in adversariis scriptum habebas?

Sed haec quamquam firma esse video, tamen ipse mihi satis facere non possum, nisi a C. Fannio ipso testimonium sumo, hanc pecuniam ei non deberi. Magnum est quod conor, difficile est quod polliceor. Nisi eumdem et adversarium et testem habuerit Roscius, nolo vincat. IV. 10. Pe-

cunia tibi debebatur certa, quae nunc petitur per iudicem, in qua legitimae partis sponsio facta est. Hic tu si amplius HS numo petisti, quam tibi debitum est, causam perdidisti, propterea quod aliud est iudicium, aliud est arbitrium. Iudicium est pecuniae certae, arbitrium incertae. Ad iudicium hoc modo venimus, ut totam litem aut obtineamus aut amittamus: ad arbitrium hoc animo adimus, ut neque nihil neque tantum, quantum postulavimus, consequamur. **11.** Eius rei ipsa verba formulae testimonio sunt. Quid est in iudicio? directum, asperum, simplex: SI PARET HS IↃↃↃ DARI ...... Hic, nisi planum facit, HS IↃↃↃ ad libellam sibi deberi, causam perdit. Quid est in arbitrio? mite, moderatum: QUANTUM AEQUIUS MELIUS, ID DARI. Ille tamen confitetur plus se petere quam debeatur, sed satis superque habere dicit quod sibi ab arbitrio tribuatur. Itaque alter causae confidit, alter diffidit. **12.** Quae quum ita sint, quaero abs te quid ita de hac pecunia, de his ipsis HS IↃↃↃ, de tuarum tabularum fide compromissum feceris, arbitrum sumpseris, quantum aequius et melius sit, dari repromittive, si pareret? Quis in hanc rem fuit arbiter? Utinam is quidem Romae esset! Romae est. Utinam adesset in iudicio! Adest. Utinam sederet in consilio C. Pisonis! Ipse C. Piso est. Eumdemne tu arbitrum et iudicem sumebas? eidem et infinitam largitionem remittebas et eumdem in angustissimam formulam sponsionis concludebas? Quis umquam ad arbitrum quantum petiit tantum abstulit? Nemo. Quantum enim aequius esset sibi dari, petiit. De quo nomine ad arbitrum adisti, de eo ad iudicem venisti. **13.** Caeteri quum ad iudicem causam labefactari animadvertunt, ad arbitrum confugiunt: hic ab arbitro ad iudicem venire est ausus: qui quum de hac pecunia, de tabularum fide arbitrum sumpsit, iudicavit sibi pecuniam non deberi. Iam duae partes causae sunt confectae: adnumerasse sese negat: expensum tulisse non dicit, quum tabulas non recitat. Reliquum est ut stipulatum se esse dicat: praeterea enim quemadmodum certam pecuniam petere possit non reperio. V. Stipulatus es? ubi? quo die? quo tempore? quo praesente? quis spopondisse me dicit? Nemo. *14.* Hic ego si finem faciam dicendi, satis fidei

et diligentiae meae, satis causae et controversiae, satis formulae et sponsioni, satis etiam iudici fecisse videar cur secundum Roscium iudicari debeat. Pecunia petita est certa: cum tertia parte sponsio facta est. Haec pecunia necesse est aut data aut expensa lata aut stipulata sit. Datam non esse Fannius confitetur: expensam latam non esse codices Fannii confirmant: stipulatam non esse taciturnitas testium concedit. 15. Quid ergo est? Quod et reus is est, cui res et pecunia levissima et existimatio sanctissima fuit semper, et iudex est is, quem nos non minus bene de nobis existimare quam secundum nos iudicare velimus, et advocatio ea est, quam propter eximium splendorem ut iudicem unum vereri debeamus: perinde ac si in hanc formulam omnia iudicia legitima, omnia arbitria honoraria, omnia officia domestica conclusa et comprehensa sint, perinde dicemus. Illa superior fuit oratio necessaria, haec erit voluntaria: illa ad iudicem, haec ad C. Pisonem: illa pro reo, haec pro Roscio, illa victoriae, haec bonae existimationis causa comparata.

VI. 16. Pecuniam petis, Fanni, a Roscio. Quam? Dic audacter et aperte. Utrum quae tibi ex societate debeatur an quae ex liberalitate huius promissa sit et ostentata? Quorum alterum est gravius et odiosius, alterum levius et facilius. Quae ex societate debeatur? Quid ais? Hoc iam neque leviter ferendum est neque negligenter defendendum. Si qua enim sunt privata iudicia summae existimationis et paene dicam capitis, tria haec sunt, fiduciae, tutelae, societatis. Aeque enim perfidiosum et nefarium est fidem frangere quae continet vitam et pupillum fraudare qui in tutelam pervenit et socium fallere qui se in negocio coniunxit. 17. Quae quum ita sint, quis sit qui socium fraudarit et fefellerit consideremus. Dabit enim nobis iam tacite vita acta in alterutram partem firmum et grave testimonium. Q. Roscius? Quid ais? Nonne ut ignis in aquam coniectus continuo restinguitur et refrigeratur, sic refervens falsum crimen in purissimam et castissimam vitam collatum statim concidit et exstinguitur? Roscius socium fraudavit? Potest hoc homini huic haerere peccatum? qui medius fidius — audacter dico — plus fidei quam artis, plus veritatis quam disciplinae

possidet in se: quem populus Romanus meliorem virum quam histrionem esse arbitratur: qui ita dignissimus est scaena propter artificium, ut dignissimus sit curia propter abstinentiam. **18.** Sed quid ego ineptus de Roscio apud Pisonem dico? Ignotum hominem scilicet pluribus verbis commendo. Estne quisquam omnium mortalium, de quo melius existimes tu? Estne quisquam qui tibi purior, pudentior, humanior, officiosior liberaliorque videatur? Quid tu, Saturi, qui contra hunc venis, existimas aliter? Nonne, quotienscumque in causa in nomen huius incidisti, totiens hunc et virum bonum esse dixisti et honoris causa appellasti? quod nemo nisi aut honestissimo aut amicissimo facere consuevit. **19.** Qua in re mihi ridicule es visus esse inconstans, qui eumdem et laederes et laudares et virum optimum et hominem improbissimum esse diceres. Eumdem tu et honoris causa appellabas et virum primarium esse dicebas et socium fraudasse arguebas. Sed, ut opinor, laudem veritati tribuebas, crimen gratiae concedebas: de hoc ut existimabas praedicabas: Chaereae arbitratu causam agebas.

VII. Fraudavit Roscius. Est hoc quidem auribus animisque hominum absurdum. Quid, si tandem aliquem timidum divitem, dementem, inertem nactus esset qui experiri non posset? tamen incredibile esset. **20.** Verum tamen quem fraudarit videamus. C. Fannium Chaeream Roscius fraudavit. Oro atque obsecro vos, qui nostis, vitam inter se utriusque conferte: qui non nostis, faciem utriusque considerate. Nonne ipsum caput et supercilia illa penitus abrasa olere malitiam et clamitare calliditatem videntur? Nonne ab imis unguibus usque ad verticem summum, si quam coniecturam adfert hominibus tacita corporis figura, ex fraude, fallaciis, mendaciis constare totus videtur? qui idcirco capite et superciliis semper est rasis, ne ullum pilum viri boni habere dicatur: cuius personam praeclare Roscius in scaena tractare consuevit, neque tamen pro beneficio ei par gratia refertur. Nam Ballionem illum improbissimum et periurissimum lenonem quum agit, agit Chaeream: persona illa lutulenta, impura, invisa in huius moribus, natura vitaque est expressa. Qui quamobrem Roscium similem sui in fraude et malitia

existimarit mihi nihil videtur, nisi forte quod praeclare hunc imitari se in persona lenonis animadvertit. 21. Quamobrem etiam atque etiam considera, C. Piso, quis quem fraudasse dicatur. Roscius Fannium? Quid est hoc? probus improbum, pudens impudentem, periurum castus, callidum imperitus, liberalis avidum. Incredibile est, quemadmodum, si Fannius Roscium fraudasse diceretur, utrumque ex utriusque persona veri simile videretur, et Fannium per malitiam fecisse et Roscium per imprudentiam deceptum esse, sic quum Roscius Fannium fraudasse arguatur, utrumque incredibile est, et Roscium quidquam per avaritiam appetisse et Fannium quidquam per se bonitate amisisse.

VIII. 22. Principia sunt huius modi. Spectemus reliqua. HS ιↃↃↃ Q. Roscius fraudavit Fannium. Qua de causa? Subridet Saturius, veterator, ut sibi videtur. Ait, propter ipsa HS ιↃↃↃ. Video: sed tamen cur ipsa HS ιↃↃↃ tam vehementer concupierit quaero. Nam tibi, M. Perperna, C. Piso, certe tanti non fuisset ut socium fraudaretis. Roscio cur tanti fuerit causam requiro. — Egebat. — Immo locuples erat. — Debebat? — Immo in suis numis versabatur. — Avarus erat? — Immo etiam, ante quam locuples, semper liberalissimus munificentissimusque fuit. 23. Pro deum hominumque fidem! qui HS ccciↃↃↃ ccciↃↃↃ ccciↃↃↃ quaestus facere noluit — nam certe HS ccciↃↃↃ ccciↃↃↃ ccciↃↃↃ merere et potuit et debuit, si potest Dionysia HS ccciↃↃↃ ccciↃↃↃ merere —, is per summam fraudem et malitiam et perfidiam HS ιↃↃↃ appetiit? Et illa fuit pecunia immanis, haec parvula: illa honesta, haec sordida: illa iucunda, haec acerba: illa propria, haec in causa et in iudicio collocata. Decem his annis proximis HS sexagiens honestissime consequi potuit: noluit. Laborem quaestus recepit: quaestum laboris reiecit. Populo Romano adhuc servire non destitit: sibi servire iam pridem destitit. 24. Hoc tu umquam, Fanni, faceres? et si hos quaestus recipere posses, non eodem tempore et gestum et animam ageres? Dic nunc te ab Roscio HS ιↃↃↃ circumscriptum esse, qui tantas et tam infinitas pecunias non propter inertiam laboris, sed propter magnificentiam liberalitatis repudiarit. Quid ego nunc illa dicam, quae vobis in mentem venire certo scio? Fraudabat

te in societate Roscius. Sunt iura, sunt formulae de omnibus rebus constitutae, ne quis aut in genere iniuriae aut ratione actionis errare possit. Expressae sunt enim ex unius cuiusque damno, dolore, incommodo, calamitate, iniuria publicae a praetore formulae, ad quas privata lis accommodatur.

IX. 25. Quae quum ita sint, cur non arbitrum pro socio adegeris Q. Roscium quaero. — Formulam non noras. — Notissima erat. — Iudicio gravi experiri nolebas. — Quid ita? — Propter familiaritatem veterem. — Cur ergo laedis? — Propter integritatem hominis. — Cur igitur insimulas? — Propter magnitudinem criminis. — Itane vero, quem per arbitrum circumvenire non posses, cuius de ea re proprium erat iudicium, hunc per iudicem condemnabis, cuius de ea re nullum est arbitrium? Quin tu hoc crimen aut obiice ubi licet agere aut iacere noli ubi non oportet. Tametsi iam hoc tuo testimonio crimen sublatum est. Nam, quo tu tempore illa formula uti noluisti, nihil hunc in societatem fraudis fecisse iudicasti . . . . Num tabulas habet an non? Si non habet, quemadmodum pactio est? si habet, cur non nominas? 26. Dic nunc Roscium abs te petisse ut familiarem suum sumeres arbitrum. — Non petiit. — Dic pactionem fecisse ut absolveretur. — Non pepigit. — Quaere quare sit absolutus? Quod erat summa innocentia et integritate. Quid enim factum est? Venisti domum ultro Roscii: satis fecisti: quod temere commisisti in iudicium ut denunciaret, rogasti ut ignosceret: te adfuturum negasti: debere tibi ex societate nihil clamitasti. Iudici hic denunciavit: absolutus est. Tamen fraudis ac furti mentionem facere audes? Perstat in impudentia. Pactionem enim, inquit, mecum fecerat. Idcirco videlicet, ne condemnaretur. — Quid erat causae cur metueret ne condemnaretur? — Res erat manifesta: furtum erat apertum.

27. Cuius rei furtum factum erat? Exorditur magna cum exspectatione veteris histrionis exponere societatem. — X. *Panurgus*, inquit, fuit Fannii. Is fuit ei cum Roscio *communis*. — Hic primum questus est non leviter Saturius *communem* factum esse gratis cum Roscio, qui precio pro-

prius fuisset Fannii. Largitus est scilicet homo liberalis et dissolutus et bonitate adfluens Fannius Roscio? Sic puto. 28. Quoniam ille hic constitit paullisper, mihi quoque necesse est paullum commorari. Panurgum tu, Saturi, proprium Fannii dicis fuisse. At ego totum Roscii fuisse contendo. Quid erat enim Fannii? corpus. Quid Roscii? disciplina. Facies non erat, ars erat preciosa. Ex qua parte erat Fannii, non erat HS ɪɔɔɔ: ex qua parte erat Roscii, amplius erat HS cccɪɔɔɔ. Nemo enim illum ex trunco corporis spectabat, sed ex artificio comico aestimabat. Nam illa membra merere per se non amplius poterant duodecim aeris: disciplina, quae erat ab hoc tradita, locabat se non minus HS cccɪɔɔɔ. 29. O societatem captiosam et indignam, ubi alter HS ɪɔɔɔ, alter cccɪɔɔɔ quod sit in societatem adfert: nisi idcirco moleste pateris, quod HS ɪɔɔɔ tu ex arca proferebas, HS cccɪɔɔɔ ex disciplina et artificio Roscius promebat. Quam enim rem et exspectationem, quod studium et quem favorem secum in scaenam attulit Panurgus? Quod Roscii fuit discipulus. Qui diligebant hunc, illi favebant: qui admirabantur hunc, illum probabant: qui denique huius nomen audierant, illum eruditum et perfectum existimabant. Sic est vulgus: ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat. 30. Quid sciret ille perpauci animadvertebant: ubi didicisset omnes quaerebant. Nihil ab hoc pravum et perversum produci posse arbitrabantur. Si veniret ab Statilio, tametsi artificio Roscium superaret, aspicere nemo posset. Nemo enim, sicut ex improbo patre probum filium nasci, sic ex pessimo histrione bonum comoedum fieri posse existimaret. Quia veniebat a Roscio, plus etiam scire quam sciebat videbatur. XI. Quod item nuper in Erote comoedo usu venit: qui postea quam e scaena non modo sibilis, sed etiam convicio explodebatur, sicut in aram confugit in huius domum, disciplinam, patrocinium, nomen. Itaque perbrevi tempore, qui ne in novissimis quidem erat histrionibus, ad primos pervenit comoedos. 31. Quae res extulit eum? Una commendatio huius: qui tamen Panurgum illum, non solum ut Roscii discipulus fuisse diceretur, *domum* recepit, sed etiam summo cum labore, *stomacho miseriaque* erudiit. Nam quo quisque est sollertior

et ingeniosior, hoc docet iracundius et laboriosius. Quod enim ipse celeriter adripuit, id quum tarde percipi videt, discruciatur. Paullo longius oratio mea provecta est hac de causa, ut condicionem societatis diligenter cognosceretis. 32. Quae deinde sunt consecuta? Panurgum, inquit, hunc, servum communem, Q. Flavius Tarquiniensis quidam interfecit. In hanc rem, inquit, me cognitorem dedisti. Lite contestata, iudicio damni iniuria constituto, tu sine me cum Flavio decidisti. — Utrum pro dimidia parte an pro tota? Planius dicam, utrum pro me an pro me et pro te? Pro me? potui exemplo multorum: licitum est: iure fecerunt multi: nihil in ea re tibi iniuriae feci: pete tu tuum, exige et aufer quod debetur: suam quisque partem iuris possideat et persequatur. — At enim tu tuum negocium gessisti bene. — Gere et tu tuum bene. — Magno tu tuam dimidiam partem decidisti. — Magno et tu tuam partem decide. — HS ccclↃↃↃ tu abstulisti. Si fit hoc vero, HS ccclↃↃↃ tu quoque aufer. XII. 33. Sed hanc decisionem Roscii oratione et opinione augere licet: re et veritate mediocrem et tenuem esse invenietis. Accepit enim agrum temporibus iis, quum iacerent precia praediorum: qui ager neque villam habuit neque ex ulla parte fuit cultus: qui nunc multo pluris est quam tunc fuit. Neque id est mirum. Tum enim propter rei publicae calamitates omnium possessiones erant incertae, nunc deum immortalium benignitate omnium fortunae sunt certae: tum erat ager incultus sine tecto, nunc est cultissimus cum optima villa. 34. Verum tamen, quoniam natura tam malevolus es, numquam ista te molestia et cura liberabo. Praeclare suum negocium gessit Roscius: fundum fructuosissimum abstulit: quid ad te? tuam partem dimidiam, quemadmodum vis, decide. Vertit hic rationem et id, quod probare non potest, fingere conatur. — De tota re, inquit, decidisti. —

Ergo huc universa causa deducitur, utrum Roscius cum Flavio de sua parte an de tota societate fecerit pactionem. 35. Nam ego Roscium, si quid communi nomine tetigit, confiteor praestare debere societati. — Societatis, non suas lites redemit, quum fundum a Flavio accepit. — Quid ita satis non dedit, AMPLIUS A SE NEMINEM PETITURUM? Qui de su

parte decidit, reliquis integram relinquit actionem: qui pro sociis transigit, satis dat neminem eorum postea petiturum. Quid ita Flavio sibi cavere non venit in mentem? Nesciebat videlicet Panurgum fuisse in societate. — Sciebat. — Nesciebat Fannium Roscio esse socium. — Praeclare. Nam iste cum eo litem contestatam habebat. 36. Cur igitur decidit et non restipulatur neminem amplius petiturum? cur de fundo decidit et iudicio non absolvitur? cur tam imperite facit, ut nec Roscium stipulatione adliget neque a Fannio iudicio se absolvat? 37. Est hoc primum et ex condicione iuris et ex consuetudine cautionis gravissimum et firmissimum argumentum: quod ego pluribus verbis amplecterer, si non alia certiora et clariora testimonia in causa haberem. XIII. Et ne forte me hoc frustra pollicitum esse praedices, te, te, inquam, Fanni, ab tuis subselliis contra te testem suscitabo. Criminatio tua quae est? Roscium cum Flavio pro societate decidisse. Quo tempore? Abhinc annis xv. Defensio mea quae est? Roscium pro sua parte cum Flavio transegisse. Repromittis tu abhinc triennium Roscio. Quid? recita istam restipulationem clarius. Attende, quaeso, Piso. Fannium invitum et huc atque illuc tergiversantem testimonium contra se dicere cogo. Quid enim restipulatio clamat? QUOD A FLAVIO ABSTULERO, PARTEM DIMIDIAM INDE ROSCIO ME SOLUTURUM SPONDEO. Tua vox est, Fanni. 38. Quid tu auferre potes a Flavio, si Flavius nihil debet? Quid hic porro nunc restipulatur, quod iam pridem ipse exegit? quid vero Flavius tibi daturus est, qui Roscio omne, quod debuit, dissolvit? Cur in re tam veteri, in negocio tam confecto, in societate dissoluta nova haec restipulatio interponitur? Quis est huius restipulationis scriptor? testis? arbiter? quis? Tu, Piso. Tu enim Q. Roscium pro opera, pro labore, quod cognitor fuisset, quod vadimonia obisset, rogasti ut Fannio daret HS CCIↃↃIↃↃ hac condicione, ut, si quid ille exegisset a Flavio, partem eius dimidiam Roscio dissolveret. Satisne ista restipulatio dicere tibi videtur aperte Roscium pro se decidisse? 39. At enim forsitan hoc tibi veniat in mentem, repromisisse Fannium Roscio, si quid a Flavio exegisset, eius partem dimidiam, sed omnino exegisse nihil. Quid? tu non exitum ex-

actionis, sed initium repromissionis spectare debes? neque, si ille persequi noluit, non quod in se fuit iudicavit Roscium suas, non societatis lites redemisse. Quid, si tandem planum facio, post decisionem veterem Roscii, post repromissionem recentem hanc Fannii HS cccioↃↃ Fannium a Q. Flavio Panurgi nomine abstulisse: tamen diutius illudere viri optimi existimationi Q. Roscii audebit?

XIV. 40. Paullo ante quaerebam, id quod vehementer ad rem pertinebat, qua de causa Flavius, quum de tota lite faceret pactionem, neque satis acciperet a Roscio neque iudicio absolveretur a Fannio. Nunc vero id, quod mirum et incredibile est, requiro, quamobrem, quum de tota re decidisset cum Roscio, HS cccioↃↃ separatim Fannio dissolverit? Hoc loco, Saturi, quid pares respondere scire cupio: utrum omnino Fannium a Flavio HS cccioↃↃ non abstulisse, an alio nomine et alia de causa abstulisse? 41. Si alia de causa, quae ratio tibi cum eo intercesserat? Nulla. Addictus erat tibi? Non. Frustra tempus contero. Omnino, inquit, HS cccioↃↃ a Flavio non abstulit, neque Panurgi nomine neque cuiusquam. Si planum facio post hanc recentem stipulationem Roscii HS cccioↃↃ a Flavio te abstulisse, numquid causae est quin ab iudicio abeas turpissime victus? 42. Quo teste igitur hoc planum faciam? Venerat, ut opinor, haec res in iudicium. Certe. Quis erat petitor? Fannius. Quis reus? Flavius. Quis iudex? Cluvius. Ex his unus mihi testis est producendus qui pecuniam datam dicat. Quis est ex his gravissimus? Sine controversia qui omnium iudicio comprobatus est iudex. Quem igitur ex his tribus a me testem exspectabis? Petitorem? Fannius est: contra se numquam testimonium dicet. Reum? Flavius est. Is iam pridem est mortuus. Si viveret, verba eius audiretis. Iudicem? Cluvius est. Quid is dicit? HS cccioↃↃ Panurgi nomine Flavium Fannio dissolvisse: quem tu si ex censu spectas, eques Romanus est: si ex vita, homo clarissimus est: si ex te, iudicem sumpsisti: si ex veritate, id, quod scire potuit et debuit, dixit. 43. Nega, nega nunc equiti Romano, homini honesto, *iudici tuo credi oportere*. Circumspicit, aestuat: negat nos *Cluvii testimonium* recitaturos. Recitabimus. Erras: inani

et tenui spe te consolaris. Recita testimonium T. Manilii et C. Luscii Ocreae, duorum senatorum, hominum ornatissimorum, qui ex Cluvio audierunt. [TESTIMONIUM T. MANILII ET C. LUSCII OCREAE.] Utrum dicis? Luscio et Manilio, an et Cluvio non esse credendum? Planius atque apertius dicam. XV. Utrum Luscius et Manilius nihil de HS ccciↃↃↃ ex Cluvio audierunt, an Cluvius falsum Luscio et Manilio dixit? Hoc ego loco soluto et quieto sum animo et quorsum recidat responsum tuum non magno opere laboro. Firmissimis enim et sanctissimis testimoniis virorum optimorum causa Roscii communita est. 44. Si iam tibi deliberatum est, quibus abroges fidem iuris iurandi responde. Manilio et Luscio negas esse credendum? Dic, aude. Est tuae contumaciae, adrogantiae vitaeque universae vox. Quid exspectas quam mox ego Luscium et Manilium dicam ordine esse senatores, aetate grandes natu, natura sanctos et religiosos, copiis rei familiaris locupletes et pecuniosos? Non faciam: nihil mihi detraham, quum illis exactae aetatis severissime fructum, quem meruerunt, retribuam. Magis mea adolescentia indiget illorum bona existimatione quam illorum severissima senectus desiderat meam laudem. 45. Tibi vero, Piso, diu deliberandum et concoquendum est, utrum potius Chaereae iniurato in sua lite an Manilio et Luscio iuratis in alieno iudicio credas? Reliquum est ut Cluvium falsum dixisse Luscio et Manilio contendat: quod si facit, qua impudentia est, eumne testem improbabit, quem iudicem probarit? ei negabit credi oportere, cui ipse crediderit? eius testis ad iudicem fidem infirmabit, cuius propter fidem et religionem iudicis testes comparabat? quem ego si ferrem iudicem, refugere non deberet: quum testem producam, reprehendere audebit? XVI. 46. Dicit enim, inquit, iniuratus Luscio et Manilio. — Si diceret iuratus, crederes? — At quid interest inter periurum et mendacem? Qui mentiri solet, peierare consuevit. Quem ego ut mentiatur inducere possum, ut peieret exorare facile potero. Nam qui semel a veritate deflexit, hic non maiore religione ad periurium quam ad mendacium perduci consuevit. Quis enim deprecatione deorum, non conscientiae fide commovetur? Propterea quae poena ab dis immor-